

MAGYAR TEHETSÉGFÖLDRAJZ

Győri Ferenc, Máttyás Szabolcs, Morvai Tünde, Kocsis Károly

A tehetségföldrajzról

A tehetségföldrajz a legnagyobb emberi kincsnek, a tehetségnek a földrajzi környezettel kialakított kölcsönhatását, térbeli egyenlőtlenségeit, mozgásfolyamatait, kapcsolatait vizsgálja. Célja annak elősegítése, hogy a tehetség minél nagyobb mértékben válhasson a társadalom egésze számára hasznos képességgé, tudássá, teljesítménnyé. A tehetség személyes képességrendszer, mely átlag feletti teljesítményt képes létrehozni. Nem etnikumok, társadalmi osztályok veleszületett kiváltsága, hanem az egyes emberekre jellemző, a biológiai öröklődés és a nevelési-nevelkedési környezet együttes hatására kialakult képességegyüttes. A tehetség csakis egy adott kultúra termékeként értelmezhető, s kizárólag a társadalmi szempontból hasznos képességeket, készségeket értjük alatta.

A domináns képességterületek szerint intellektuális (pl. irodalmi, tudományos, matematikai, műszaki), pszichomotorikus (pl. sport-, mozgásművészeti), művészi (pl. előadóművészi, alkotóművészeti, zenei) és szociális (pl. pedagógiai, politikai, spirituális, üzleti, vezetői) tehetségeket különítünk el. A geográfia és a gazdaságtudomány elsősorban azokat tekinti tehetségnek, akik magas képzettséggel rendelkeznek és a területi fejlődésben szerepet játszó, gazdasági specializációt jelentő ágazatokban dolgoznak (pl. high-tech ipar, a tudásintenzív szolgáltatások, K+F, tudományos, műszaki, kreatív tevékenységek).

A tehetség meghatározása számos olyan kérdést vet fel, ami miatt fontos megjegyeznünk, hogy tudományterületünk egy személy (talentum) tehetségét csakis annak gyakorlati nyilvánvalóságán, vagyis egy szakértői kör által meghatározott és elfogadott kritériumok szerint értékel teljesítményén keresztül képes megragadni. Mivel „alkotó és alkotás” egymást feltételezi, ez a teljesítmény egyúttal magát a személyt és annak működési területét (pl. tudomány, sport, művészetek) is jellemzi.

A tehetség az embernek a génjeibe írt kultúrateremtő képességében gyökerezik, ami jó termést csak megfelelő társadalmi, földrajzi és történelmi körülmények között képes hozni. Honfoglaló eleink genetikailag sokszínű, gazdag kultúrájú népként érkeztek a Kárpát-medencébe, számos újítást hozva az akkori Európába. A magyarság befogadókészsége, toleranciája az évszázadok során nagyban elősegítette a betelepülő népek, néptörzsek integrációját. Lakóhelyünk különlegesen jó forgalmi helyzete így nemcsak a gének szelektív keveredését tette lehetővé, hanem a különböző kultúrák találkozását, s velük a folyamatos információcserét is. Kollektív és személyes tehetségünk kibontakozása tehát kultúrateremtő, befogadó és -követítő képességünknek, a sokszor viharos történelmi, társadalmi változásokhoz való kreatív alkalmazkodásunknak köszönhető. Ugyanezen okok miatt lehetséges az is, hogy talentumaink a világ bármely pontján, idegen közegeben is megállták, megállják a helyüket.

Az ember tehetségének kibontakozása nagyban függ attól, hogy hol született, nevelkedett, majd képességeit hol s miként tudta kamatoztatni. Már az első hazai, tudományos igényességgel készült tehetségtérképeink szerzői (*Hantos Gyula* [1936] és *Somogyi József* [1942]) is kiemelik, hogy a jó képzési lehetőségeket kínáló városaink, közigazgatási és egyházi központjaink az átlagnál gazdagabb tehetségben.

Sajnos a tehetségföldrajz a 20. század közepén ideológiai okokból lekerült a földrajztudomány palettájáról, s csak a század utolsó évtizedében bukkant fel ismét. *Tóth József*, a hazai tehetségföldrajzi kutatások újbóli szorgalmazója a magyar tudományos élet szereplőinek helyadatai segítségével olyan területi egyenlőtlenségekre mutatott rá, amelyeket nem lehet a népesség eloszlásával vagy a településhálózat sajátosságaival magyarázni.

Később *Győri Ferenc* a több mint 17 ezer híres ember adatait feldolgozó monográfiájában a kiváltságokat tehetségtípusok szerinti bontásban (intellektuális, művészi, mozgásműveltségi, társas), születési és halálhelyük, idejük szerint, földrajzi és történelmi perspektívában mutatta be. A közelmúltban – *Máttyás Szabolcs* nagyrészt önálló adatgyűjtésének eredményeként, számos új vizsgálati szempont bevonásával – olyan kimagasló tehetségű honfitársainkat sikerült tudomány-, illetve kultúrterületenként bemutatni, akik teljesítményükkel nemcsak nemzetünk, hanem a világ fejlődéséhez és jobbá tételéhez is hozzájárultak.

Tehetségek a térben

Születési hely

Az első tehetségtérképek a 19. sz. végén, a 20. sz. elején készültek német és francia földön, irodalmárok, muzsikusok születési helyének ábrázolásával. Készítők arra a következtetésre jutottak, hogy a kiválóságok ott „teremnek”, ahol művelt, intelligens személyek gyakran kapcsolatba léphetnek egymással. A jobb közlekedési viszonyok természetesen növelik a találkozások gyakoriságát, ami hat a tudás helyi felhalmozódására, sőt már az iskolások értelmi képességeire is. Valószínűsíthető továbbá, hogy különböző népek keveredési területein az átlagnál nagyobb tehetségbőség. Első hazai tehetségtérképünk, amely *Pintér Jenő* (1928) irodalomtörténeti munkájához kapcsolódik, írók, költők születési helyét ábrázolja. A „tájlelket” kutató *Hantos Gyula* (1936) egyes vidékeinket (pl. Szepesség, Székelyföld, Észak-Dunántúl) tehetségben gazdagabbnak ítéli, amit a táj lélekformáló hatásával, s ott a magyar kultúra zavartalan fejlődésével magyaráz. Mindemelllett a városokat, utakat, vasutakat szintén fontos tényezőként tartja számon a tehetség szempontjából. *Somogyi József* (1942) képeire már tehetségtípusonként (tudományos, művészi, politikai, katonai és gazdasági tehetségek) kerültek fel kiválóságaink. A szerző úgy véli, a legtöbb talentumot adó városaink régi kultúrközpontok, nagy múltú iskolákkal, művelt polgársággal, ahol a hely szerepe (genius loci) a „törzsokeos” lakosságával keveredő bevándorlók új nemzedékeit is inspirálhatta. Megállapítja, hogy a veleszületett hajlamok önmagukban elégtelenek, ha „egyéb körülmények, amelynek bizonyos földrajzi, történelmi adottságok, politikai viszonyok, gazdasági, társadalmi helyzet, megfelelő népsűrűség, közlekedési lehetőségek stb. a magasabb szellemi életet lehetővé nem teszik”.

A tehetségföldrajz felfogásában tehát a születési hely és idő testesíti meg azt a települési környezetet és történelmi kort, melyből a tehetség elindult a kiválóság felé vezető úton. Mivel a tehetség csak társadalmi szerepek és tevékenységek között bontakozhat ki, a születési hely képviselheti a tehetséges gyermeknek otthon adó csa-

ládi miliót és az első iskolai környezetet is. Tudvalevő, hogy a kisebb, fejletlenebb, periférikus fekvésű településeken élők képzettségi szintje, anyagi lehetőségei sok esetben gyermekeik tanulási lehetőségeit, motivációit is korlátozzák.

A születési helyeket ábrázoló térképünk **1** elkészítéséhez a több mint 17 ezer címszót tartalmazó Magyar Életrajzi Lexikon (2004) elektronikus változatát használtuk fel. A szerzőkben bízva joggal feltételeztük, hogy a lexikon szereplői valamilyen kiemelkedő szellemi, művészi, sport-, vagy közösségi tevékenységük alapján kerültek oda.

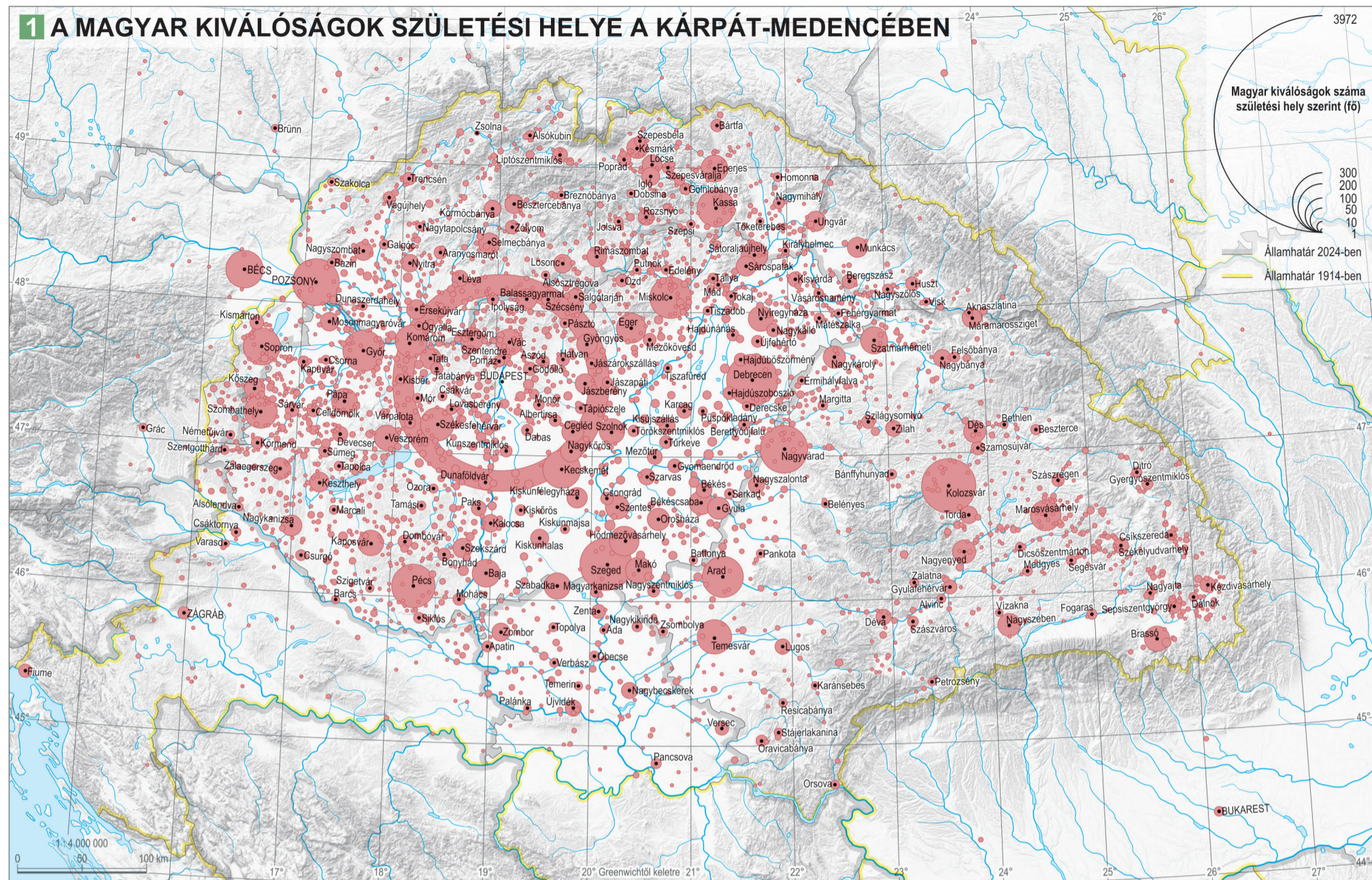
A több ezer fő adatait feldolgozó óriási adatbázisok (pl. lexikonadatok) elemzések elhanyagolhatónak tekinthető, hogy a születés adott helyen akár véletlenszerűen is bekövetkezhetett. Kétségtelen azonban az is, hogy a 19. sz. végétől kezdve egyre több nő szült különböző egészségügyi ellátóhelyeken (kórház, klinika, szülőtthon), ami statisztikai szempontból a városok mutatóit erősíti. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egészségügyi intézmények elérhetősége megegyezik a legtöbb olyan városi szolgáltatás hozzáférhetőségével, amelyek fiatal korban segíthették a tehetség útkeresését, kibontakozását (pl. középiskolák, könyvtárak, múzeumok, sportegyesületek). Mindez fontos motivációs tényező lehet a tanulás, a „többé válás” útján.

A lexikonokban kiemelkedő tehetségként nyilvántartottak nemi megoszlását tekintve a férfiak aránya 14-szeresen túl felül a nőké. A szereplők harmegyed része egy, egynegyed része két vagy több tehetségterületen is említésre méltó teljesítményt nyújtott, vagyis összességében 69%-ban szellemi (pl. tudósok, mérnökök, orvosok, tanárok), 34%-ban művészi (pl. képző- és iparművészek, zenészek, színészek, rendezők), 20%-ban társadalmi (pl. államférfiak, politikai, gazdasági, katonai vezetők), 3%-ban pedig a sportban elért teljesítményük (egyéni és csapatsportolók, világválogányok győztesei) alapján érdemeltek figyelmet.

A születések abszolút számának településenkénti megoszlását tekintve a legtöbb tehetség Budapest után Kolozsvár, Szeged, Debrecen, Nagyvárad és Pozsony adta. Az első tíz városból hat a mai határokon belülré esik. A Bécshez fűződő szoros kulturális kapcsolatainkat mutatja, hogy az osztrák (hajdani császári) főváros is a lista élmezőnyében szerepel. A mai államterületre jutó települések közül Budapest, Szeged és Debrecen mellett Pécs, Miskolc, Győr és Kecskemét emelkedik ki.

Egy hely szülőite közül *megtartottnak* minősült az a személy, aki ugyanazon helyen halt meg, mint ahol született, *elvándorlónak* pedig az, aki másutt. Az előbbieké aránya 23%, az utóbbiaké 77%. Az összes születési helyet tekintve a tehetségmegtartó képesség alacsony. A legjobb tehetségmegtartó Budapest, Debrecen, Szeged és Kolozsvár, ám köztük ugyanebben a sorrendben nő az elvándorlók aránya is. A trianoni határokon kívül rekedt nagy kulturális központjainkat jelentős elvándorlás sújtotta (pl. Nagyvárad, Kassa, Arad, Temesvár). Az összes „otthon tartott” kiválóság négyötöd része Budapesten született és ott is halt meg.

A születések településenkénti számában, valamint a születési helyek eloszlásában hozzátétőlegesen tükröződik a településhálózat képe. Jól kivehető a településenként egy-két talentumot útnak indító, nagy tele-

püléssűrűségű területek (pl. a dunántúli és észak-magyarországi apró-, illetve kisfalvas térségek), valamint az Alföld ritkább, de népesebb elemekből álló, településenként számszerűleg több talentumot adó településhálózata is.

Halálhálózati helyek

A halálhálózati helyek tér- és időbeli eloszlása képviseli azt a települési környezetet, amelyben a kiválóság életének utolsó szakaszát töltötte. Ezek a tehetségbefogadó, -gyűjtő helyek több-kevesebb ideig segíthették a talentumokat munkásságuk, eredményeik kiteljesítésében. Természetesen a halálhálózati, az emberi sorsok sokfélesége következtében, végzettszerűen is bekövetkezhet valahol, ám a halálhálózati helyek – a születéséhez hasonlóan, a nagy számban rendelkezésre álló adatnak köszönhetően – statisztikai szempontból még is releváns adatnak tekinthetők a tehetségvonzás összefüggésében.

A fent említett tehetségföldrajzi kutatások szerint a halálhálózati helyek valóban jól reprezentálják azokat a kulturális gócpontokat, amelyek adott történelmi korban a kiválóságok gyűjtőhelyévé váltak. E befogadóhelyek társadalmi nyitottsága, a különféle kultúrák találkozásának lehetősége, a magasabb szintű technológiai képesség, a gyakori társadalmi kölcsönhatások, visszajelzések kedvező talajul szolgálhatnak a nagy teljesítmények, felfedezések, újítások számára, melyek ugyancsak vonzerőt jelenthettek a betelepülők számára.

A halálhálózati pontos helyét a Magyar életrajzi lexikon szócikkeinek 93%-a tartalmazza, ami összesen közel 1700 határon inneni és határon túli települést érint. A mai államhatárokon belülré eső halálhálózati (befogadó-) helyek az összes település alig 15%-át teszik ki.

A halálhálózati településenkénti abszolút száma magában foglalja az egy adott településen születettek és ugyanott meghaltak (megtartottak), valamint a másutt születettek és az adott településen meghaltak (bevándo-

roltak) adatait. A térbeli csomósodás folyamatait jelzi, hogy a halálhálózati helyek száma a születési helyek számának féltizede is. A halálhálózati helyek rangsorában Budapest áll az élen, melyet Kolozsvár, Debrecen, Szeged, Pécs, Pozsony és Sopron követ **2**. A fővárosban hunyt el a kiválóságoknak több mint a fele, számuk majdnem két és félszerese az ott születetteknek. A Budapestet meghaltak harmada volt a főváros szülőit (megtartottak), kétharmad részük pedig bevándorló.

A halálhálózati helyek között természetesen megjelennek a történelmi Magyarország határain kívüli migrációs céltérületek is: az ismert halálhálózati helyeknek valamivel több mint egynegyede része. A legjelentősebb kulturális központok közül Bécs az első, melyet New York, Párizs, London követ, de előkelő helyet foglal el München, Los Angeles, Berlin és Róma is. Tetten érhető a náci haláltáborokba (pl. Auschwitz, Mauthausen) elhurcoltak és ott elhunytak adatai is, ugyanakkor a kommunizmus áldozatairól, a Szovjetunióban elűntekről, a kényszer munkatáborokba hurcoltakról kevesebb az információ. A mai államterületre eső városok közül Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs mellett Sopron, Miskolc, Győr és Kecskemét ér el magasabb értéket.

Tehetségkibocsátás és vonzás

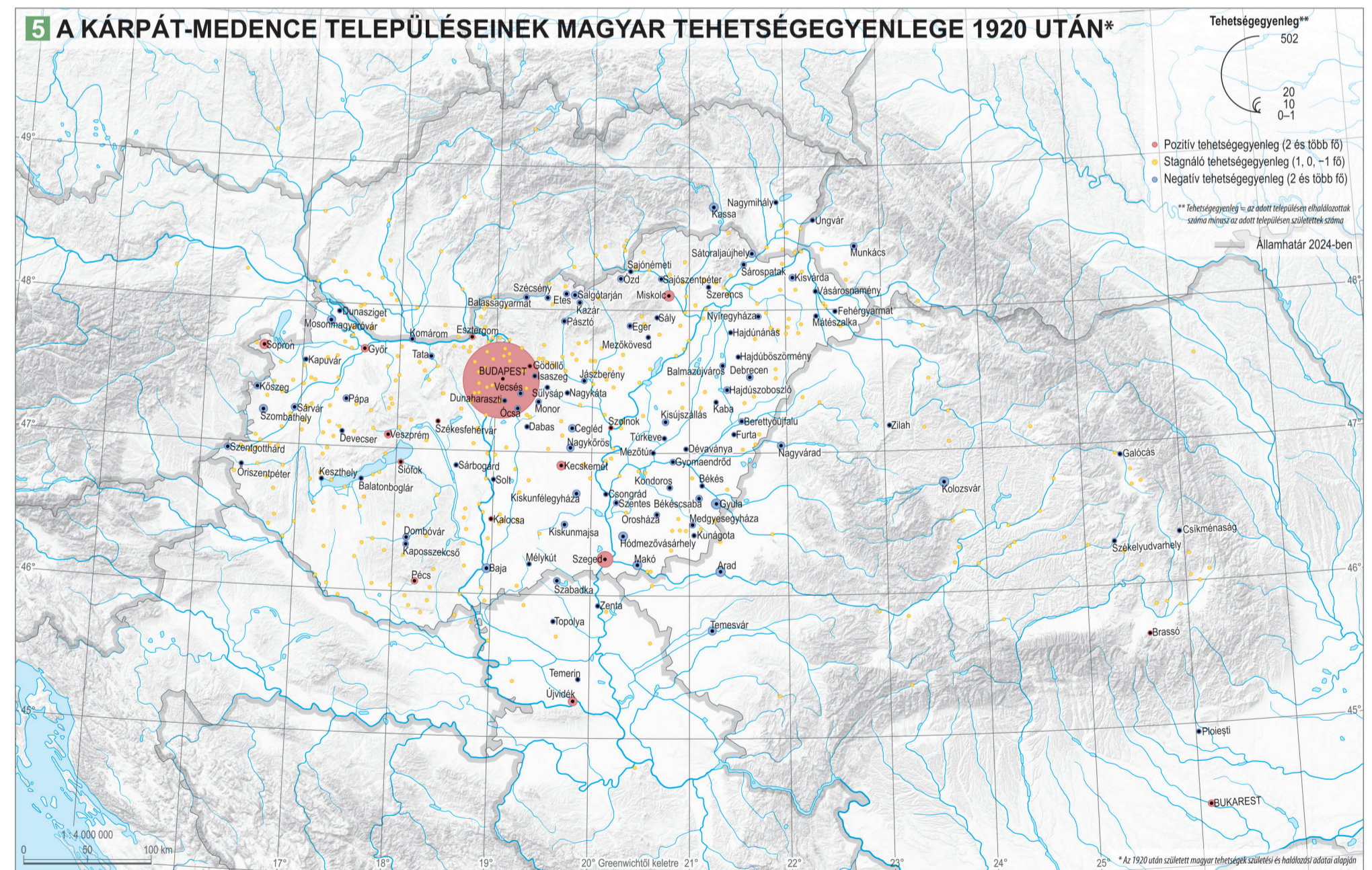
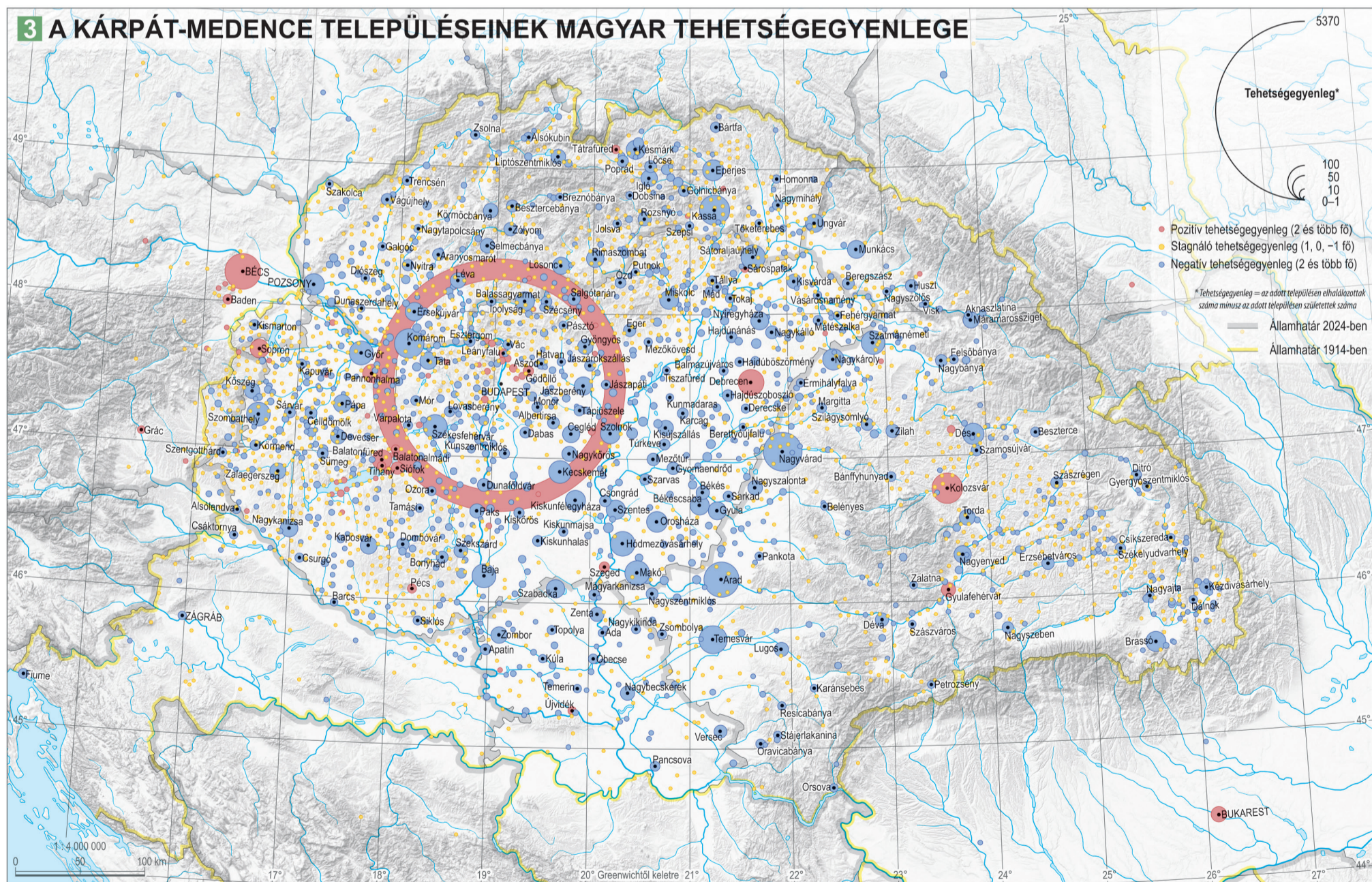
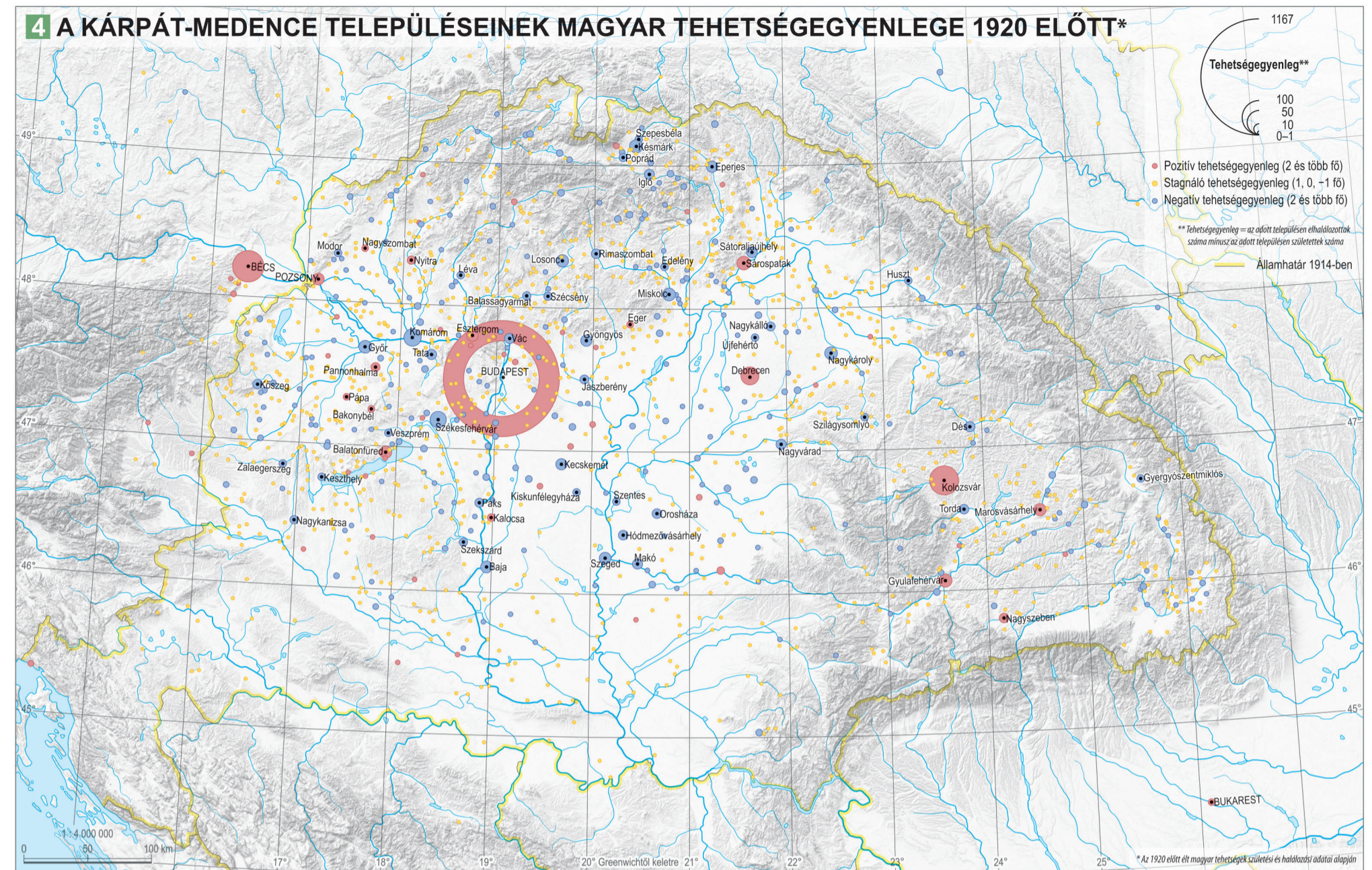
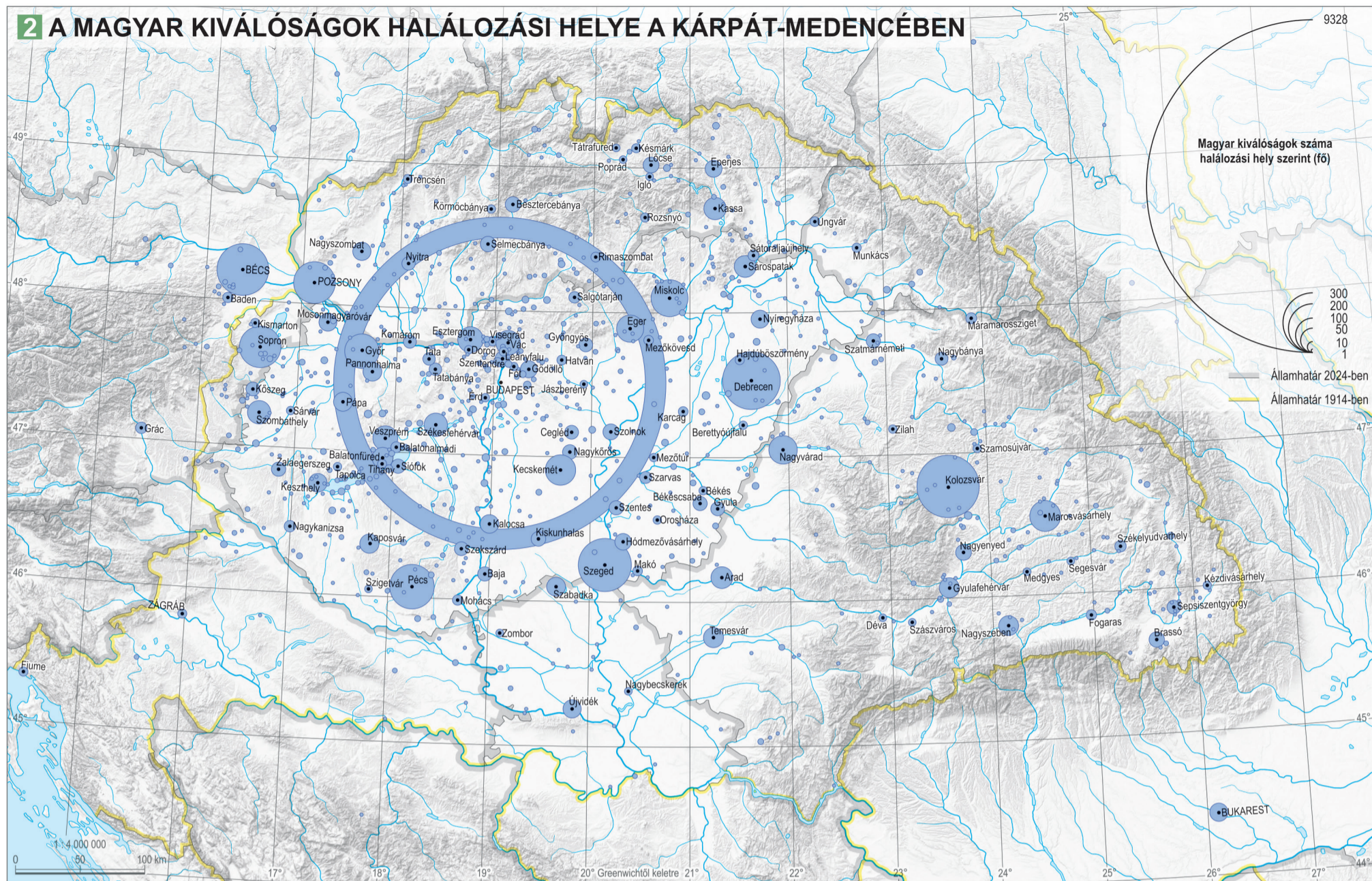
Régiről ismert tény, hogy a képzettebb, műveltebb személyek szívesen költöznek fejlettebb, gazdagabb vidékre, városokba, vagyis magas mobilitási hajlandóság jellemzi őket. A maradásnak, vagy az elvándorlásnak természetesen sokféle oka lehet, melyek többnyire a lakóhely vonzásából és tisztábbá válásából (pl. jobb életminőség keresése, tanulás, munkavállalás lehetősége, egyéni fejlődés esélyei, külső kényszer). Mivel a kiművelt emberfőket igénylő és megbecsülő munkahelyek, -lehetőségek ország- és világszerte mindig is egyenlőtlenül helyezkedtek el, a „szürkeállomány” vándorlása valamilyen formában mindig létezett. „Interkontinentális, nemzetközi, interregionális léptéken túl

még a mindennapos mozgásterünket jelentő kistérségekben is tetten érhető a talentum mozgása, ha tetszik, a valamilyen szintű brain drain” – írja *Tóth József* (2004). A képzett munkaerő elvándorlása egy adott területről közgazdaságtani értelemben pedig azt jelenti, hogy a tehetségnvelés költségei máshol fognak kamatozni.

Nem csak a kiemelkedő intellektust igénylő tehetségtérületekre igaz mindez: művészek, élsportolók, társadalmi küldetés maguknak tudó személyek az átlagnál nagyobb arányban költöznek el a karrierépítés, a nagyobb megbecsülés, a jobb munkakörülmények vagy több kényelmi szolgáltatás reményében. A legmeghatározóbb tehetségvonzó és -megtartó faktor ma az egyetem és kutatóintézetek jelenléte, a bérszínvonal, a szolgáltatások minősége, valamint a társadalmi nyitottság. Az utóbbinak azért van különös jelentősége, mert a tehetségeknek a napjainkra hihetetlen módon megélénkült vándorlása nemcsak a tudás, a képességek, hanem velük együtt a kibocsátó társadalomra jellemző kulturális elemek (pl. szokások, értékrend, vallás) külföldre kerülését is elősegíti. Florida (2002) amerikai kutatásai világítottak rá arra, hogy a tehetségeket a magas technológiai képességgel és ezzel együtt a nagyfokú toleranciával rendelkező, befogadó társadalmak vonzzák a legnagyobb erővel.

A *tehetségkibocsátás és -befogadás* területi egységültyát a *születések és a halálhálózások* számának települési egyenlegével modellezhetjük **3**. A lexikonadatok szerint a valamivel több, mint három és félezer születési hely közel háromnegyed része (73%) veszteséget könyvelhetett el, csupán 23%-a mutatott fel pozitív mérleget, míg a fennmaradó rész esetében a születések és a halálhálózások száma megegyezett.

A többletet felmutató települések élmezőnyében a nagy hazai befogadók mellett az egyetemes kultúrát is megidézhető különösi befogadócentrumok szintén szerepelnek. A legjobb mérleggel toronymagasan Budapest vezet, majd Bécs, New York és Párizs a sorrend. A Kár-

pát-medence népesebb települései közül a fővárost Kolozsvár, Debrecen és Sopron követi.

A trianoni döntéssel elcsatolt területekről sokan települtek át a maradék országrészre, így közel egyharmadával több tehetség halt meg az ország mai területén, mint ahány született. A legnagyobb abszolút veszteséget elcsatolt nagyvárosaink, Nagyvárad, Arad, Kassa, Komárom és Temesvár szenvedték el, de a legnagyobb vesztesék közé került Makó, Hódmezővásárhely és Sátoraljaújhely is.

tén, mint ahány született. A legnagyobb abszolút veszteséget elcsatolt nagyvárosaink, Nagyvárad, Arad, Kassa, Komárom és Temesvár szenvedték el, de a legnagyobb vesztesék közé került Makó, Hódmezővásárhely és Sátoraljaújhely is.

A születési és halálózási helyek összetetésével készített fenti települési egyenlegtérkép tartalmaz tovább bonthatók a magyar történelemben meghatározó jelentőségű 1920-as év szerint: az 1920 előtt élt és 1920 után született tehetségekre 4 5. Eljárásunk az in-

dokolja, hogy a nevezett évben a Magyarországgal aláírt trianoni békediktátum a Kárpát-medencét államhatárokkal szabdalta fel, gyökeresen átalakította a régió társadalmi, gazdasági és politikai viszonyait, illetve az egyes területek közötti kapcsolatokat. A tér-

képek összehasonlítása jól érzékelte a szerkezeti átalakulást, az államhatáron kívül rekedt kulturális tehetség-központok és -befogadó központok szerepének csökkenését és Budapest minden addigig felülmúló dominanciájának kiteljesedését.

Oktatási intézmények

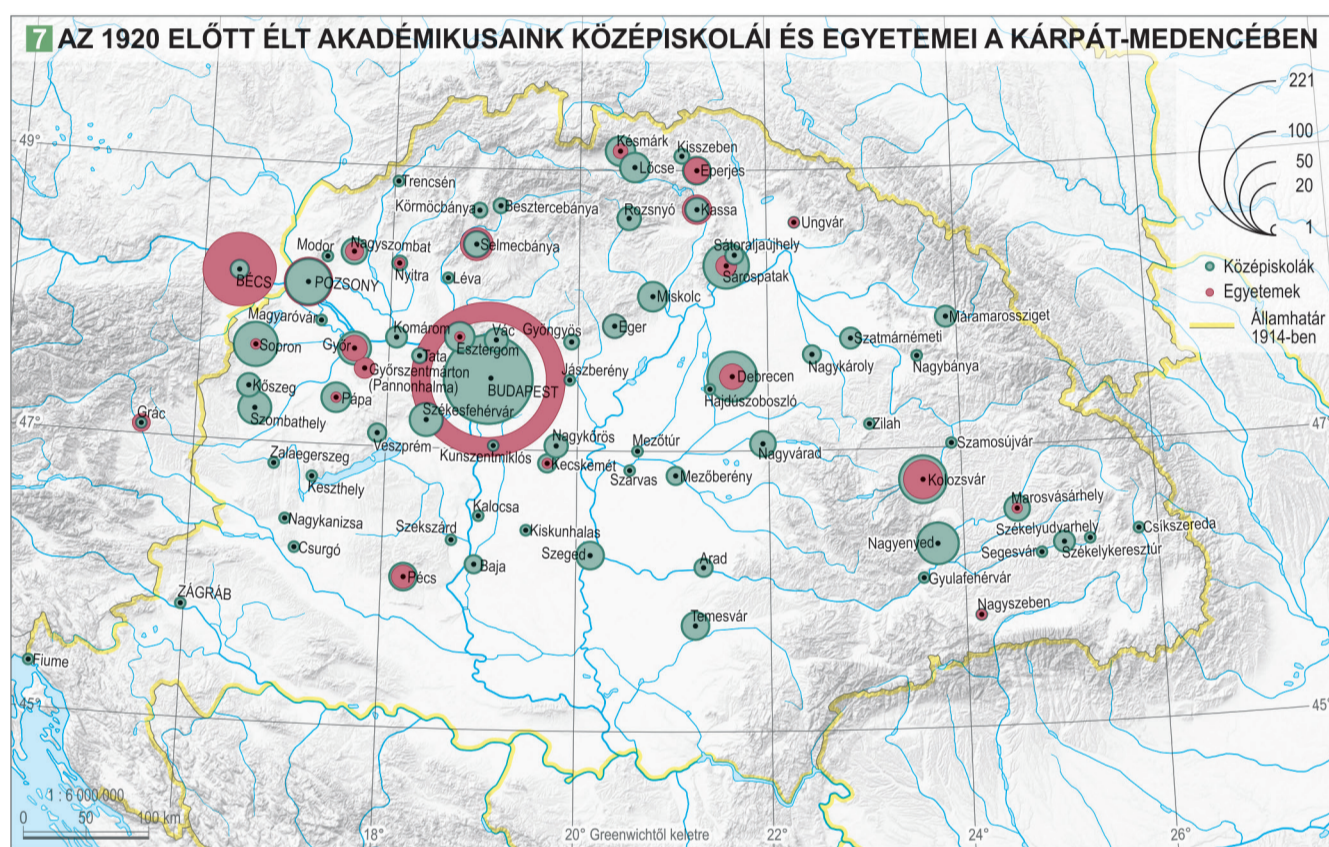
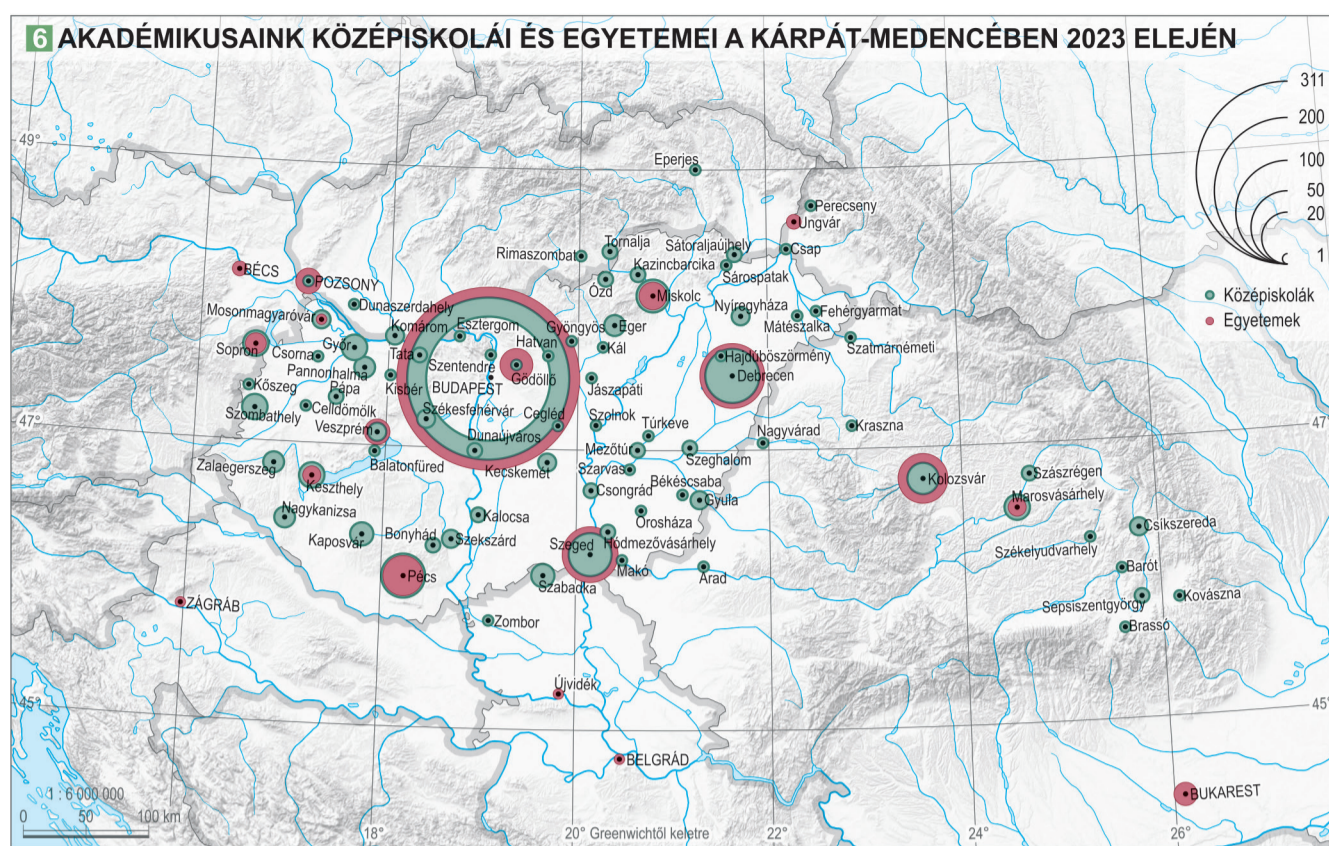
Fennállása óta az 1825-ben létrehozott Magyar Tudományos Akadémia több mint 2 ezer tudóst választott tagjai közé [1]. Ha az elmúlt közel 200 év alatt megválasztott akadémikusok oktatási helyszíneit szeretnénk

röviden áttekinteni, azt mondhatnánk, hogy minden negyedik akadémikus Budapesten született, harmadik Budapesten érettségizett, és közel kétharmaduk (63%) Budapesten szerzett egyetemi diplomát. Jövődi akadémikust a legnagyobb számban a budapesti Piarista Gimnázium [2] bocsátott ki, az egyetemek közül pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem, illetve jog-elődjei [3, 4]. Árnyaltabb képet kapunk, ha külön megvizsgáljuk a trianoni szerződés (1920) előtt élt akadémikusok és a ma élő tudósait oktatási útvonalát, rávilágítva az oktatási intézmények helyszíneinek átrendeződéséből is fakadó változásokra a tehetségtérképeken.

A 2023 elején élő magyar akadémikus tudósait (rendes, levelező és külső tagok, összesen 507 fő) 46%-a született Budapesten, közülük a legtöbbben szülővárosukban végezték el középiskolai tanulmányaikat (95%). Összességében az akadémikusok fele fejezte be középiskolai tanulmányait a fővárosban [6]. A sort Debrecen (5,6%), Pécs (3,7%) és Szeged (3,4%) folytatja. Nem jellemző, hogy a vidéken születettek fővárosi középiskolában tanultak volna. Ahogy a budapesti születésű, úgy a vidéki születésű akadémikusok is túlnyomórészt az ország elit középiskolaiban végeztek. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a budapestiek körében a sorrend: Fazekas Mihály Gimnázium, Apáczai Csere János Gimnázium és Fáy András Gimnázium. Pécsen a Nagy Lajos Gimnázium, Szegeden a Radnóti Miklós Gimnázium volt a legtöbb akadémikus alma matere. Debrecenben a Református Gimnázium, a Tóth Árpád Gimnázium és a Fazekas Mihály Gimnázium hasonló arányban bocsátott ki későbbi akadémikusokat. Akadémikusaink középiskolai városainak rangsorában több olyan kis és közepes méretű találunk az élbolyban, melyeknek a gimnáziuma több évszázados gyökerekkel rendelkezik (pl. Pannonhalma, Keszthely, Eger, Sopron).

Korunk akadémikusai egyetemi tanulmányainak helyszíneit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vidéki nagyvárosokban (Debrecenben, Szegeden, Kolozsváron és Pécsen) érettségizettek döntő többségben a helyi egyetemet választották felsőoktatási tanulmányaik színhelyül. A fővárosi születésűeken kívül inkább a kisebb településeken érettségizettek választottak budapesti egyetemet. Azok a budapesti születésű akadémikusok, akik nem a fővárosban vettek részt egyetemi képzésben (11%), elsősorban külföldön tanultak tovább. Összességében a jelenlegi akadémikusok 7,5%-a szerezte meg a Kárpát-medencén kívül egyetemi diplomáját, többek között Oroszországban és az Amerikai Egyesült Államokban is.

A későbbi akadémikusok képzési helyeként szereplő egyetemi városok sorrendjét Budapest vezeti (61%), majd Debrecen (7,7%), Szeged (5,7%), Kolozsvár (4,5%) és Pécs (3%) következik. Azt a tényt, hogy Kolozsvár még mindig jelentősen hozzá tud járulni a magyar tudományos élet gyarapításához, több összetevő okozza. Elsősorban az, hogy az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem révén Kolozsvár egyetemvárossá vált. Emellett további befolyásoló tényező – ami nem csupán a Kolozsváron, hanem az összes szomszédos

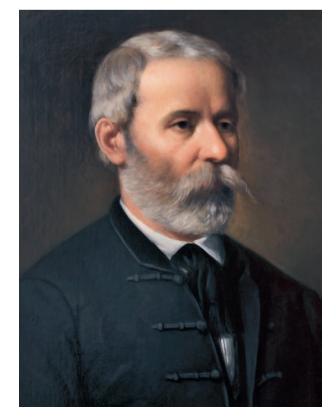

országban egyetemi diplomát szerzett akadémikusra vonatkozik –, hogy a Magyar Tudományos Akadémia színeit tartja a Magyarország mai határain túl élő jeles tudósait, és a legkiemelkedőbbeket tagjai közé választja; ők az MTA külső tagjai. Ezen felül Magyarországon az elmúlt évtizedekben és jelenleg is nagyon sok, a mai határainkon túli területeken, kiemelten Kolozsváron végzett tudós dolgozott, dolgozik.

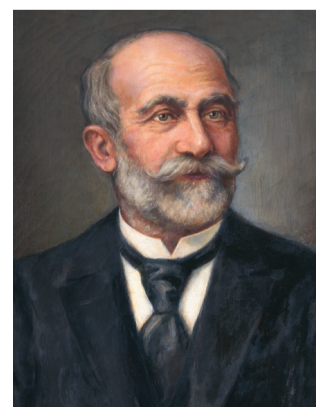
Az elmúlt évszázadban Kolozsvár nem veszített ilyen szempontból sem a súlyából, hiszen az 1920 előtt élt akadémikusok (537 fő) egyetemvárosainak rangsorában szintén a negyedik helyen szerepelt. Az 1920 előtt élt akadémikusok által látogatott egyetemi városok elbolya azonban – Budapesttől és Kolozsvártól eltekintve – a maihoz képest jelentős eltérést mutat, hiszen a kor-

beli kiemelkedő szellemi központok tetemes része Magyarország mai területén kívül volt [7]. Akkor a rangsorban Budapestet (53%) a császári főváros, Bécs (12%), Pozsony (5%), Kolozsvár (3%) és Selmecbánya (2%) követte. Az Osztrák–Magyar Monarchián kívüli egyetemeken továbbtanuló akadémikusok aránya 10% volt, akik a világ 42 különböző városában folytatták tanulmányaikat, elsősorban a német nyelvterületen: Berlin (9 fő), Göttingen (6 fő), Jéna (6 fő), Heidelberg (4 fő).

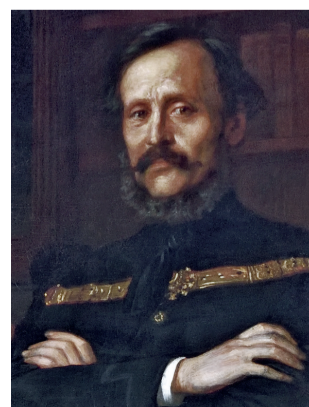
Az egy-két évszázaddal ezelőtt élt akadémikusaink szülőhelyét és középiskoláit tekintve a főváros a maihoz képest távolról sem képviselt olyan nyomasztó fölényt, mint manapság (Budapest mai területén 10%-uk született és 17%-uk járt középiskolába, szemben a mai 46 és 50%-kal). A korabeli akadémikusok középiskoláinak többsége a kor legősibb, legnagyobb tekintélyű intézményei közül került ki. A vidéki rangsort Debrecen vezette a ma már közel öt évszázados gyökerű református kollégiuma révén, majd Erdély kulturális fővárosa, Kolozsvár következett a helyi református kollégiumnak, a piarista és unitárius gimnáziumoknak köszönhetően. A sort jórészt a nyugat-dunántúli és felföldi evangélikus elit legjelentősebb gimnáziumai, liceumai folytatták Pozsonyban, Sopronban, Késmárkon, Lőcsén és Eperjesen. Pozsony és Sopron jelentőségéhez volt mérhető Sárospatak és Nagyenyed református kollégiuma, illetve a Dunántúlon Győr, Szombathely, Székesfehérvár katolikus (pl. bencés, ciszterci, premontrei) gimnáziumai.

1 Arany János akadémikus, az MTA főtitkára

2 Szily Kálmán akadémikus, az MTA főtitkára

3 Eötvös József akadémikus, miniszter, az MTA elnöke

4 Trefort Ágoston akadémikus, miniszter, az MTA elnöke

Életpályaszakaszok

Az életpályaszakaszok bemutatásánál azon országokat, településeket vettük figyelembe, ahol leghíresebb tudósaink tanulmányaik befejezése után huzamosabb időt (legalább fél évet) töltöttek el (az elemzett személyek életpályaszakaszainak meghatározása több életrajzi forrás együttes feldolgozása alapján történt). Az egyes történelmi időszakokon át napjaink felé közelítve megállapíthatjuk, hogy az országhatárokat átlépő nemzetközi tudósmobilitás, a globális kutatóközponatok vonzereje egyre nagyobb szerepet kapott.

Az egyes tudományágak képviselői között eltérő a mobilitási hajlandóság. Vannak olyan tudományterületek (pl. a nemzeti tudományok), ahol nagyarányú az egy vagy két településhez (alapvetően az anyaországhoz) kötődő kutatói életpálya, máshol viszont a többség hat-nyolc helyen is megfordult. A mobilitást jelentősen befolyásolja a politikai berendezkedés milyensége is. A II. világháború előtt meglepően nagy volt jeles tudósaink mobilitása, ami 1945 (különösen 1948) után kényszerű okokból néhány évtizedre jelentősen csökkent. A rendszerváltozás után viszont fokozódott a nemzetközi kutatói mobilitás.

A Kárpát-medence 435 településén töltött el leghíresebb tudósaink közül legalább egy fő legalább fél évet. Közülük messze kiemelkedik több évszázados tehetségvonzó- és megtartó képességével Budapest, ahol a vizsgált hírességeinknek 52,5%-a (a jogászok, pszichológusok, szociológusok, zenészek, filmművészek, irodalmárok, nyelvészek több mint 80%-a) töltött el tanulmányait befejeztével legalább fél évet [8]. Többségükről elmondható, hogy életvitelszerűen éltek a fővárosban évtizedeken keresztül, többnyire halálukig. Mindez annak a közismert ténynek a következménye, hogy a főváros a magyar szellemi és művészeti életben való érvényesülés, karrierépítés során kikerülhetetlen állomást jelentett a múltban és jelent ma is. Budapestet követik, tőle lényegesen elmaradva, a Kárpát-medence egyéb nagyvárosai, gazdasági, kulturális és tudományos központjai (Debrecen, Szeged, Kolozsvár, Pécs, Miskolc, Pozsony), ahol a legnevesebb magyar tudósok 2–7%-a töltött el huzamosabb időt.

A határon túli, Kárpát-medencei nagyvárosok korábbi súlyát rendkívüli módon érzékelteti az, hogy bár már több mint száz esztendeje nem tartoznak Magyarországhoz, de még mindig számos tudományterületen kimagasló a városokban huzamosabb ideig élt magyar tudósok száma. Budapestet nem számítva, a leghíresebb magyar filozófusok, írók, költők, néprajzosok, teológusok, matematikusok, fizikusok Kolozsváron, a festők Nagyváradon töltötték el a legtöbb időt. A határon túli városok sorrendje a földrajzosok (Kolozsvár 3.), szépírók (Nagyvárad 4.) és jogtudósok (Kolozsvár 2., Pozsony 5., Nagyvárad 6.) esetében is előkelő.

A magyar tudósok a világ szinte minden szegletében

megfordultak hosszabb-rövidebb ideig. A legnagyobb vonzerőt az Egyesült Államok gyakorolta (ahogy napjainkban is), ahol a leghíresebb tudósaink 10,7%-a töltött el legalább fél évet. Nem sokkal maradnak el mögötte a magyar szürkeállomány klasszikus befogadó területei, Németország (9,4%) és Ausztria (7,5%). Franciaország (4,9%) és az Egyesült Királyság (4,8%) ugyan csak jelentős szívóerővel hatottak a magyar tudósokra, bár Franciaországba főként az 1945 előtti időszakban volt jelentős a tudástranzfer. Említésre méltó továbbá Olaszország (2,4%), Svájc (1,7%) és Oroszország (1,6%) részesedése is. Olaszország esetében megemlítendő, hogy bár jelentős számú magyar tudós, művész és sportoló töltött el hosszabb időt az országban, ennek ellenére csekély a végleg az országban maradtak száma. Oroszországba, főként az 1945–1990 közötti (szovjet) időszakban, több területen is jelentős volt a magyar tudósok kiutaztatása.

Átlagosan megélt élettartam

Az ember által megélt élettartam számos tényezőtől függ (pl. káros szenvedély, jövedelem, iskolai végzettség, általában a társadalmi-gazdasági státusz), de az egyik legfontosabb tényező az a korszak, amelyben az adott személy él, mivel ez számos tényezőre van hatással (pl. háborús helyzet, orvosi ellátás színvonala, táplálkozás, környezet szennyezettsége).

Az átlagosan megélt élettartam alapján nagy különbségek figyelhetők meg a különböző ágakhoz tartozó tudósaink és művészeink között [9]. Egyes művészeti ágak képviselői (könyvtudósok, írók, költők) közel másfél évtizeddel éltek rövidebb ideig, mint például a közgazdászok. Számos művésznél kimutatható volt az ok-okozati összefüggés a kiegyensúlyozatlan életmód és a korai halálozás között. A legmagasabb átlagosan megélt élettartammal a közgazdászok, a számítástechnikusok és a kémikusok rendelkeznek. Ha külön kategóriaként kezeljük a több tudományterülethez tartozó, önpusztító életmóddal legkevésbé jellemezhető Nobel-díjasainkat, akkor láthatjuk, hogy esetükben a legmagasabb az átlagos élettartam (81,7 év). Figyelemre méltó, hogy a Nobel-díjasok és a Nobel-díjra jelölt tudósaink átlagosan megélt élettartama között is közel tíz év van, a Nobel-díjasok javára.

Magyar talentumok a nagyvilágban

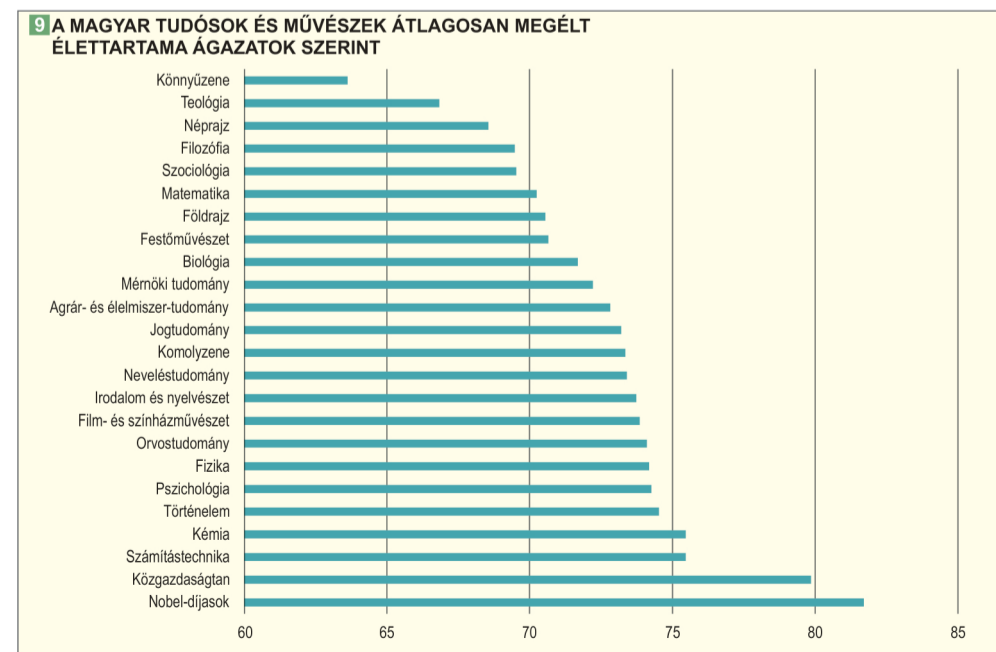
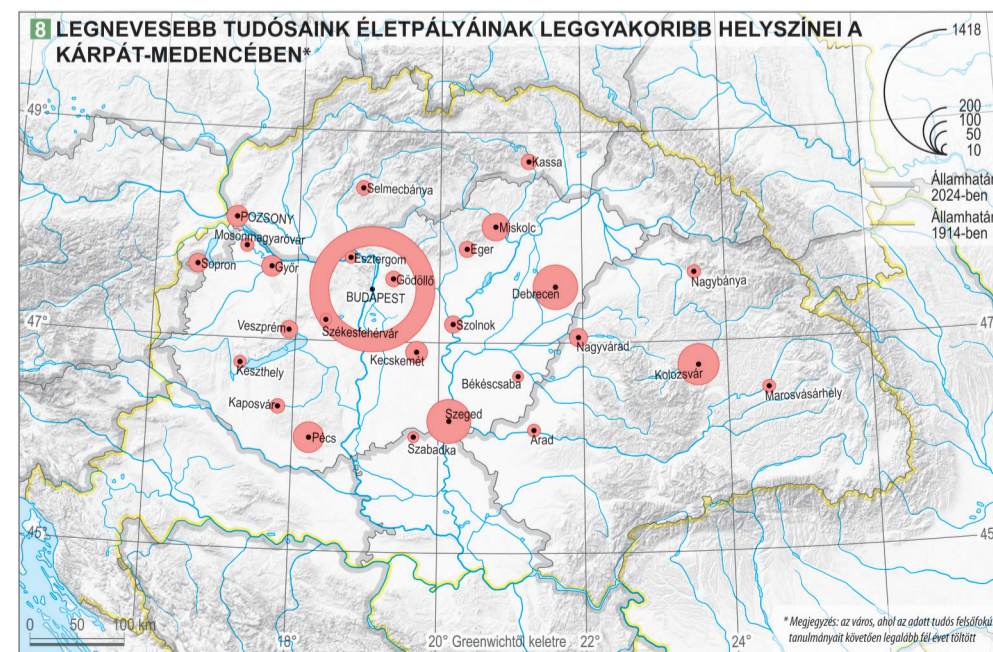
Tudósok

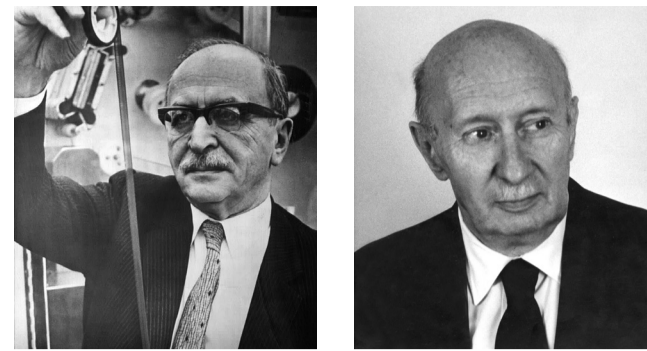
A magyar felsőoktatás korábbi helyét és színvonalát jól mutatja, hogy számos felsőoktatási intézményünk világviszonylatban is kiemelkedő eredményeket ért el (a keszthelyi Georgikon a világ első önálló felsőfokú mezőgazdasági intézménye volt [1797], a selmecbányai Bányászati Akadémia [1735] pedig több országnak is

példaként szolgált a felsőoktatásban). Hazánkban a kiegyezés (1867) által megvalósult politikai stabilitás és nyugalom tette lehetővé a gazdaság dinamikus fejlődését, ez pedig megteremtette a tudomány és a kultúra támogatásának anyagi feltételeit. Ehhez nyilvánvalóan kellett azok a politikai döntéshozók is (pl. Eötvös József, Eötvös Loránd, Kármán Mór), akik lehetővé tették felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek alapítását, külföldi ösztöndíjak létrehozását, a kutatások támogatását és a felsőoktatás fejlesztését. E tényezők együttes eredményezték azt, hogy Budapesten és Magyarországon kisebb csoda történt, hisz jövődi világhírű tudósok, művészek és sportolók száza látták meg a napvilágot a 19. század második felétől kezdve.

A tudományos élet robbanásszerű fejlődésének alapját az egyetemek jelentették. A fővárosban két egyetem volt (Budapesti Tudományegyetem: ma ELTE és a Királyi József Műegyetem: ma BME), amelyek számos területen közvetítették világszínvonalú tudást, amit jól mutat az is, hogy Nobel-díjas tudósaink csaknem mind-egyike fővárosi egyetemen tanult, s itt kezdte meg kutatását. A dualizmus időszakának jelentős eseménye volt a három tudományegyetem megalapítása (kolozsvári egyetem: 1872, debreceni egyetem: 1912, pozsonyi egyetem: 1912), melyek mindegyike jelentős tudományos központtá vált, s ez különösen igaz a kolozsvári egyetemre. A kolozsvári magyar intézmény 1919-ig, a román megszállásig működhetett csak, de számos tudományágban a fővárosi tudományegyetem méltó vetélytársa lett. A neves hazai matematikusok többsége itt tanított (pl. Riesz Frigyes, Haar Alfréd, Fejér Lipót, Farkas Gyula, Székelyfalvi-Nagy Gyula). Bár az elcsatolt területeken lévő egyetemi központjaink már több mint száz esztendeje nem tartoznak Magyarországhoz, az életpályaszakaszok száma alapján még mindig a magyar tudomány jelentős szellemi erőit tartalmaz. A múlt és a jelen legnevesebb magyar tudósainak életútjainak adatai alapján, a filozófia, néprajztudomány, teológia, matematika és fizika területén (Budapest után) mind a mai napig Kolozsvárhoz köthető a legtöbb tudományos életpályaszakasz. Napjainkban már több tucat felsőoktatási intézmény található az országban, a kimagasló tudományos életművel rendelkező tudósok többsége azonban továbbra is a nagy egyetemi központokból származik (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Sopron).

A magyar tudósok közül igen sokan éltek és élnek jelenleg is külföldön. A tudósemigrációval kapcsolatban – akárcsak a művészeknél – több hullámról és többféle indítatról beszélhetünk. Az agyelszívás folyamata a tudomány területén már több mint egy százada is működött. Az I. világháború időszakáig szinte kizárólag a jobb megélhetési és kutatási feltételek játszottak szerepet a kivándorlásban. Ezután viszont a politikai és a gazdasági okok egyaránt megjelölhetők mint

5 Gábor Dénes, Nobel-díjas fizikus
6 Békésy György biofizikus, orvosi Nobel-díjas

bel-díjat adtunk a világnak. Pontosan azonban igen nehéz azt eldönteni, hogy melyik nép hány Nobel-díjjal is büszkélkedhet, hisz egy-egy tudós nemzetiségének eldöntése olykor nem kis fejtörést okoz, így aztán sok esetben több ország is magáénak vall egy-egy tudóst. Húsz olyan Nobel-díjas személy van, akit (legalább részben) *magyarnak, magyarországinak vagy magyar származásúnak* tekinthetünk. Tizenhárom fő közülük a Kárpát-medencében látta meg a napvilágot, közülük 8 fő pedig Budapesten született. A Budapesten született Nobel-díjas személyek egy kb. 4 km sugarú körben láttak napvilágot, amely egyedülálló talantumsűrűséget eredményez [5] [6]. Egy fő kivételével (Békésy György) pedig mindannyian a főváros pesti oldalán születtek, és ott is töltötték el a gyermekkorukat. A város nyolc Nobel-díjas szülte abban a tekintetben is egyedülálló, hogy viszonylag rövid volt az az időintervallum, amelyben megszülettek: mindössze 40 esztendő. A fővároson kívül egyedül Szeged az a hazai település, ahol Nobel-díjas tudós hosszabb ideig kutatót (Szent-Györgyi Albert [7] és Karikó Katalin). Az intellektuális kiválóságok között, így a Nobel-díjasaink között is lakossági számarányukat jóval meghaladó mértékben találunk zsidó származásúakat, amely tényben a kulturális örökség, a neveltetés, az inspiráló családi és lakóhelyi környezet (a nagyvárosok, főleg Budapest) együttes hatása nyilvánvaló.

A témánk szempontjából különös figyelmet érdemelnek a *Nobel-díjra jelölt magyar és magyar származású személyek is* (összesen 26 ilyen van [8]). Esetükben a születési helyek ugyancsak jelentős koncentrációt mutatnak (12 fő született a fővárosban), a születési helyek azonban a Kárpát-medence települései között arányosabban oszlanak el, mint a Nobel-díjasoknál [13].

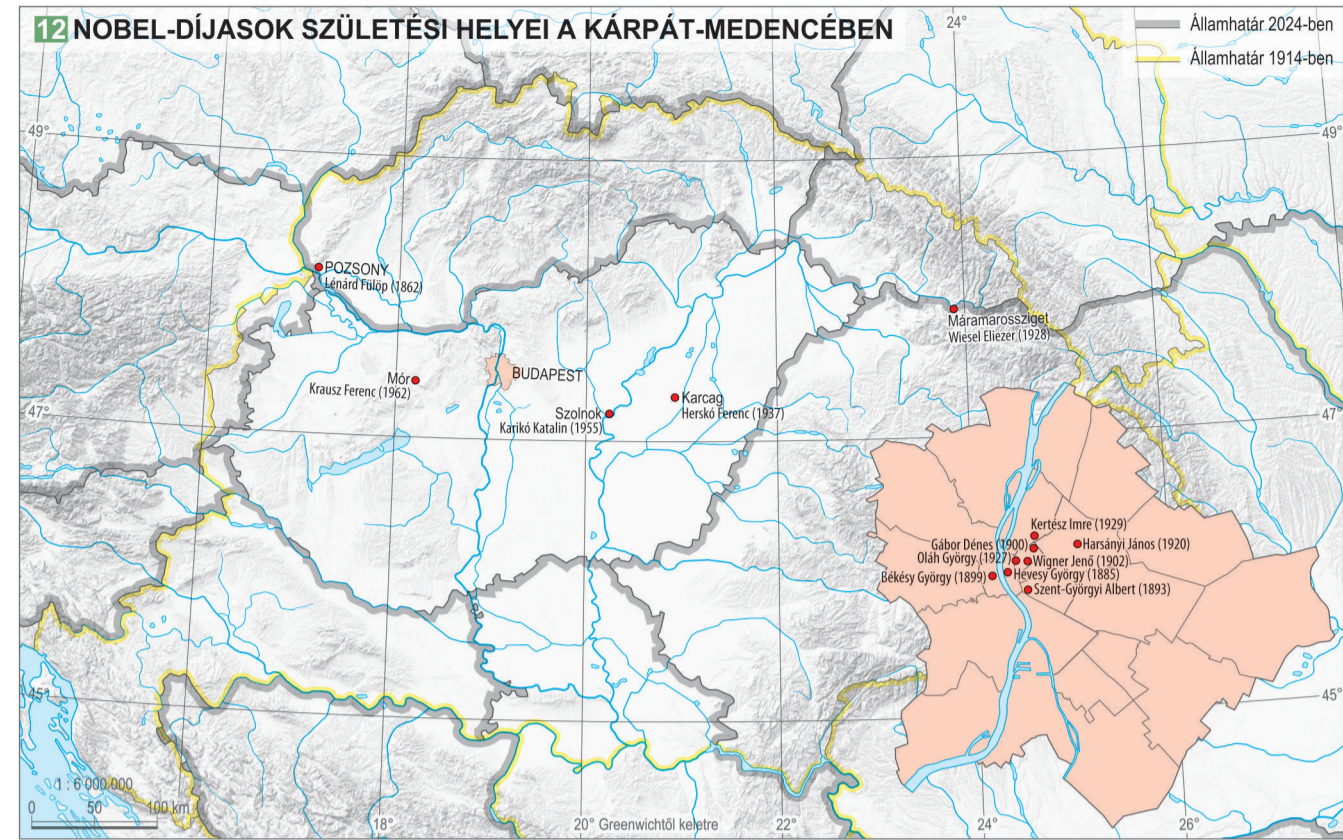
A Nobel-díjon kívül természetesen van számos egyéb, igen magas presztízsű nemzetközi díj, amely a tudósok teljesítményét értékeli. Ilyen például a tudomány és a művészet területét díjazó *Wolf-díj*, a matematikusokat jutalmazó *Abel-díj*, az energiával kapcsolatos kutatásokat díjazó *Enrico Fermi-díj* vagy a több természet- és társadalomtudományi területet értékelő *Nemzeti Tudományos Érem*. Mind a négy elismerésnek számos magyar tudós díjazottja van.

Sportolók

A magyar társadalom és a gazdaság fejlődésének sajátosságai következtében hazánkban megkezdve jelentke-

7 Szent-Györgyi Albert orvos, biokémikus, aki Nobel-díjat idehaza kapta meg
8 Selye János endokrinológus, orvosi Nobel-díjra 17-szer jelölt stresszkutató

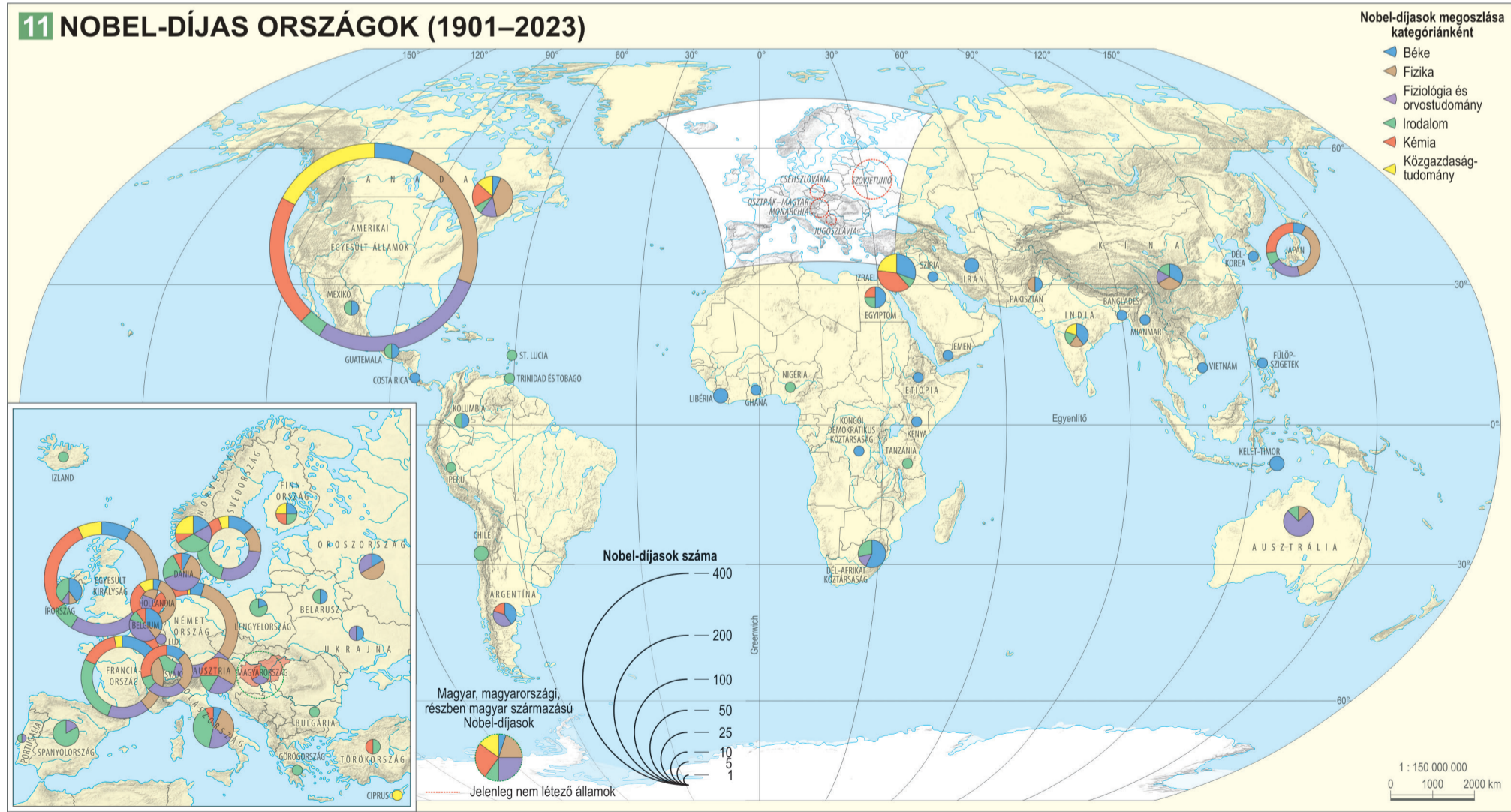

zett az igény a testedzésre és a versenyszerű sportra. Ennek ellenére számos olyan eredményt sikerült már a 19. század végén felmutatni, ami világviszonylatban is figyelemre méltó. Az Angliából kiindult testkultúra (sport és testnevelés) Széchenyi István és Wesselényi Miklós révén jutott el Magyarországra. A testedzés hivatalos keretek közötti gyakorlására legelőször a Magyar Athletikai Club (MAC) keretén belül nyílt lehetőség (1875). Jogutódja a MAC Népstadion SE, a legrégebbi olyan egyesület Európában, amely összefogja a szabadterei sportokat. A kontinens első nyilvános, szabadterei atlétikai versenyét is a MAC rendezte (1875. május 6.).

Ha a magyarok sportteljesítménye szóba kerül, akkor a legtöbb embernek az olimpiai aranyérmek jutnak az eszébe. A magyar sportolók a kezdetektől, vagyis 1896-tól vesznek részt az *olimpiai játékokon*, s eddig minden nyári olimpián volt olyan versenyző, aki a magyar Himnuszt hallgathatta (az antwerpeni és a Los

Angeles-i olimpiák kivételével, amelyeken nem vettek részt a magyar sportolók). 1896 és 2020 (2022) között a nyári (és a téli) olimpiai játékokon összesen 184 arany, 158 ezüst és 183 bronzérmét szereztek a magyarországi sportolók (a téli olimpiákon 2 arany, 2 ezüst és 6 bronzérmét). A nyári olimpiai játékokon való eredményességünk világviszonylatban is kiemelkedő [14]. Abszolút értelemben Magyarország a 8. legeredményesebb nemzet a megszerzett 182 olimpiai aranyérmével (a Nemzetközi Olimpiai Bizottság nyilvántartásában 181 aranyérem szerepel, mivel Mező Ferenc művészeti kategóriában szerzett aranyérmét nem számolják hozzá).

Annak érdekében, hogy a nyers mutatószámok jobban összehasonlíthatóak legyenek, érdemes az 1 millióra főre vetített gyakorlati mutatót kiszámolni. Ennek alapján az abszolút értelemben Magyarország előtt lévő nemzetek mindegyikét megelőzzük, és a lakosságszám-arányos számított érték alapján egyedül a Bahama-szigetek előzi meg országunkat. A tokiói olimpián (2021) állt

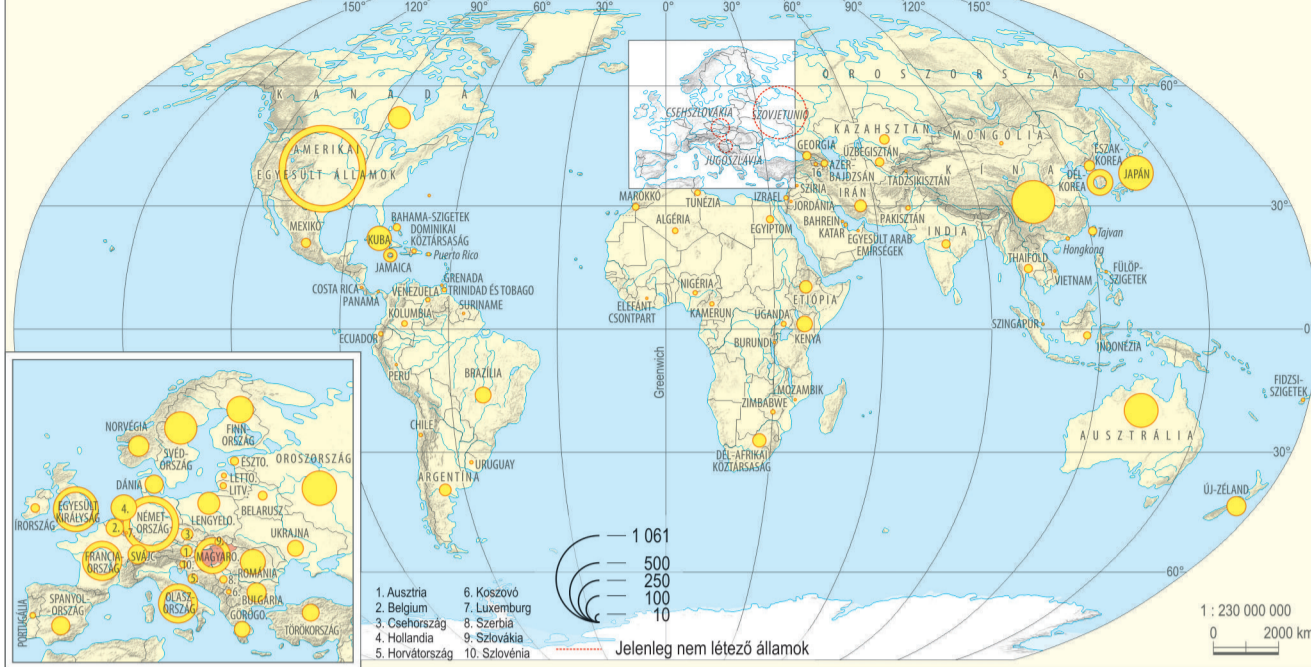

tényezők (a legnagyobb hullám a II. világháború idején, majd az 1956-os forradalom után zajlott le [10]). A tudósok országhatárokat átlépő vándorlásának az egyik legfontosabb tényezője egy adott tudás konvertálhatóságának a mértéke, vagyis mennyire versenyképes a szülőföldön megszerzett tudás. Ebből a szempontból a nemzeti tudományok nagy hátrányban vannak

más területekkel szemben, hiszen ez a tudás kevésbé kelendő az anyanyelvi környezetben kívül. Magyar tudósokat, művészeket és sportolókat vizsgáló, közel 3 ezer fős talentumföldrajzi vizsgálatunk szerint a magyar tudósok közül a matematikusok (14,3%), az informatikusok (13,5%), az orvosok (10%) és a fizikusok (8,2%) körében volt a legmagasabb a kivándorlási hajlandóság.

A tudomány és a művészet területén elért eredményeket már régóta díjazták, de a 19. század fordulójától kezdve szaporodott meg itthon és külföldön is a különféle elismerések száma. A legrangosabb tudományos kitüntetés több száz esztendője a *Nobel-díj* [11]. Mi, magyarok, általában Kárpát-medenceiek, büszkén valljuk, hogy lélekszámunkhoz képest nagyon sok No-

14 A NYÁRI OLIMPIAI JÁTÉKOKON SZERZETT ARANYÉRMÉK SZÁMA ORSZÁGONKÉNT (1896–2020)

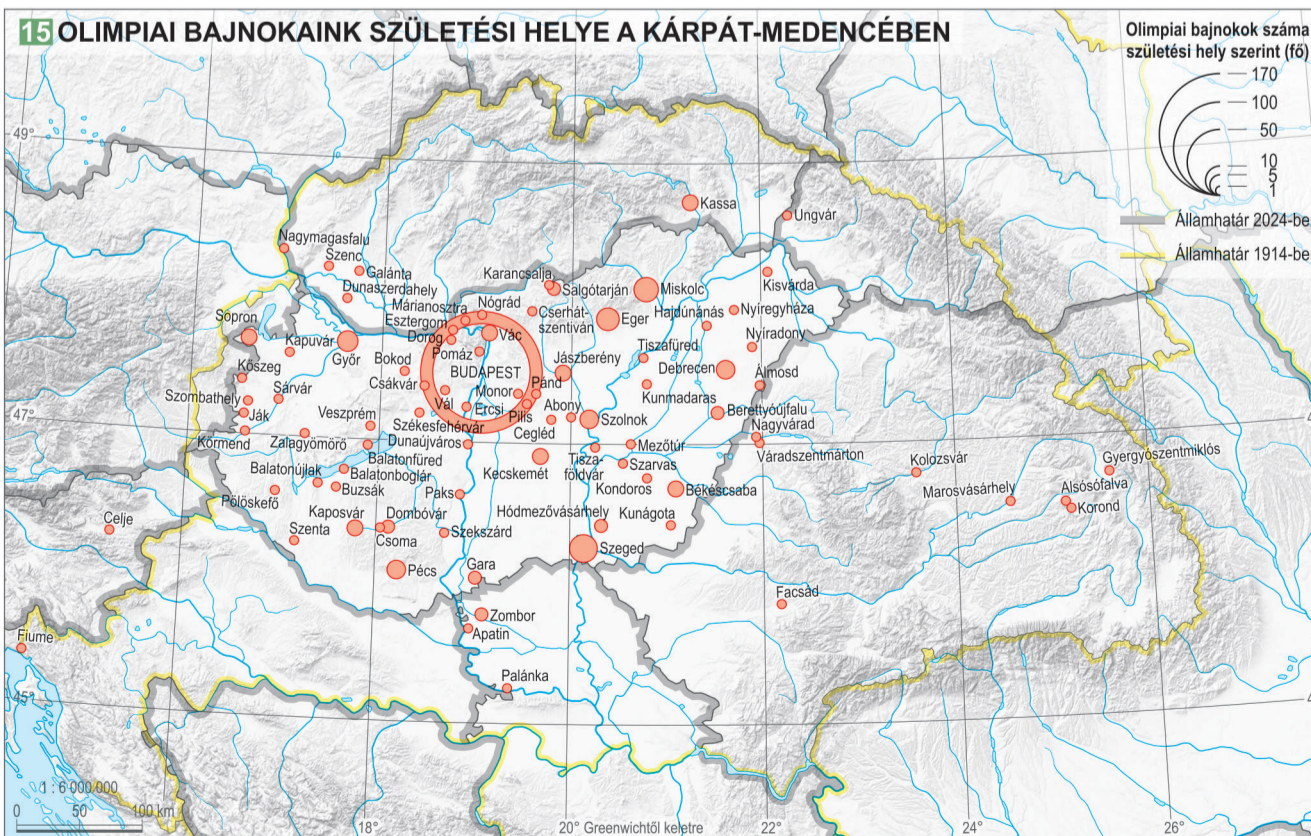

elő az a rendkívül érdekes helyzet, hogy lakosságszám-arányosan, ugyan csak néhány órára, de Magyarország rendelkezett a legtöbb egy főre jutó aranyérmel.

A nemzetek közötti versenyben az elért helyezések alapján a berlini (1936) és a helsinki (1952) olimpia volt a legeredményesebb a magyar csapat számára. Az éremtáblázat alapján mindkét olimpián a 3. helyen végeztek a magyar sportolók. A berlini olimpián 10, míg a helsinki olimpián 16 aranyérmeket szereztek. Az utóbbi volt a magyar csapat legsikeresebb olimpiai szereplése (10 ezüst és 16 bronzérmes is nyertek még). Ez különösen annak a ténynek az ismeretében kimagasló, hogy a II. világháború után, az ország újjáépítése közepette érték el a magyar sportolók a világraszólam eredményt.

Az olimpiai érmeink többségét három sportág képviselői szereztek: *vívás, úszás és kajak-kenu*. E három sportág adja a megszerzett aranyérmek több mint 50%-át (51,1%), egyes években pedig a 100%-át (1896, 1904, 2016). Ezen sportágak versenyzői közül kerülnek ki a legeredményesebb magyar sportolók is. A legsikeresebb magyar sportoló az olimpiák történetében a vívó Gerevich Aladár (7) ⁹, Kovács Pál (6) és Kárpáti Rudolf (6), a kajak-kenus Kozák Danuta (6) ¹⁰, az úszó Egerszegi Krisztina (5) és a tornász Keleti Ágnes (5). (2024-ben a 103 éves Keleti Ágnes a világ legidősebb élő olimpiai bajnoka, előtte pedig az ugyancsak magyar Tarics Sándor büszkélkedhetett e címmel).

A Kárpát-medence magyarok lakta településeinek a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve számos helyen jöttek létre olyan sportegyesületek, melyeknek a sportolói világszinten is kiemelkedő eredményeket értek el.

9 Gerevich Aladár hétszeres olimpiai bajnok vívó

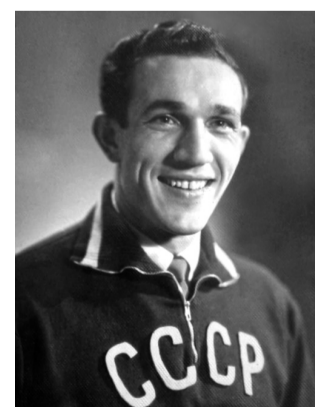
10 Kozák Danuta hatszoros olimpiai bajnok kajakozó

is olyan sportolók, akik magyar gyökerekkel rendelkeznek. Ők 1920 és 2016 között összesen 58 olimpiai aranyérmeket szereztek ¹⁶. ¹¹ Nyilvánvaló, hogy csak egy részük tekinthető (államhatártól függetlenül) magyar nemzetiségűnek (13 fő). Tizennégy személy magyar származású, náluk valamelyik felmenő volt magyar, vagy esetenként mindkét szülő, de többségük már nem beszéli a magyar nyelvet, és külföldön nőttek fel.

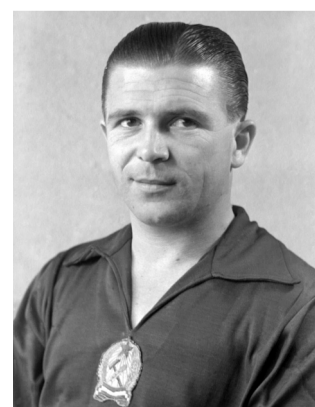
Említsük meg továbbá azokat a magyar sportembereket is, akik ugyan nem szereztek olimpiai érmeket, és nem értek el világszinten eredményeket, de sportágalapítóknak tekinthetők. Számos olyan sportág létezik, amely magyar gyökerekkel rendelkezik és ismert az alapító személye is (nem így például a méta, a gombfoci és az ulti esetében, melyek ugyancsak magyar eredetűek), a sportok többsége pedig világszerte népszerű, s számos országban szakági szövetsége is van. Az alábbi sportok tekinthetők magyar gyökereink: Jakab-övédelem: Jakab Lajos, zen bu kan kempó: Harnos Imre, krav maga: Lichtenfeld Imre, baranta: Vukics Ferenc (a sport megreformálását végezte el), turul: Halácsy Antal, teqball: Huszár Viktor és Borsányi Gábor, lovassíjászat: Kassai Lajos.

Nem született volna ilyen kiváló sporteredmények, ha a sportolók mellett nem álltak volna ott azok az edzők, akik a pálya szélére, a pást mellől és a medence partjáról éveken és évtizedeken keresztül irányították a sportolók edzéseit. Legendás edzők százaát adta a magyar sport, akik sokszor külföldön is nagy sikereket értek el. A legtöbb sikert a külföldön edzői munkát vállaló magyar *labdarúgóedzők* érték el, akik számos ország nemzeti válogatottját vezették, a klubcsapatokkal pedig a nemzeti vagy a nemzetközi bajnokságokban és kupákban is szép eredményeket értek el ¹⁷. ¹² De természetesen nemcsak a labdarúgásban értek el kiemelkedő eredményeket a külföldi magyar edzők, hanem más sportágakban is. Urbanek János (1936) amerikai tanítványai például nyolc aranyérmeket nyertek úszásban, míg az erdélyi Károlyi Béla (1942) a román és az amerikai *tornász* válogatott edzője volt, tanítványai összesen kilenc olimpiai aranyérmeket nyertek.

A magyar válogatott sportolók felkészítését olyan edzők segítették, akik világszinten is kiemelkedő szakmai tudással rendelkeztek, közülük is emeljük ki

11 Beca József labdarúgó, Kárpátalja egyetlen magyar olimpiai bajnoka

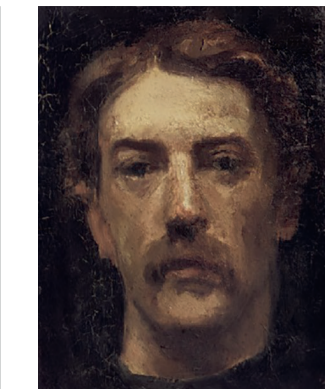
12 Puskás Ferenc, a világ valaha élt egyik legjobb labdarúgója

16 NEM MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRKÉNT OLIMPIAI ARANYÉRMET SZERZETT MAGYAR ÉS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ SPORTOLÓK

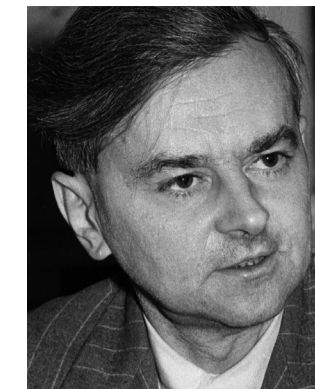
Név	A születés és halál éve	Sportág	Az olimpia éve (aranyérmek száma)	Az aranyérmek száma összesen	Állampolgárság	Etnikai magyar	Magyarországon született	Legalább egyik szülője magyar, vagy Magyarországon született
Johnny Weismüller (Weismüller János)	1904–1984	úszás	1924 (3), 1928 (5)	5	USA	—	x	—
Herma Szabo (Plankné Szabó Herma)	1902–1986	műkorcsolya	1924 (1)	1	osztrák	—	—	x
Torma II. Gyula (Július Torma)	1922–1991	ökölívás	1948 (1)	1	csehszlovák	x	x	—
Isaac „Ike” Berger	1936–2022	súlyemelés	1956 (1)	1	USA	—	—	x
Franz Kapus	1909–1981	bob	1956 (1)	1	svájci	—	—	x
Beca József	1929–2011	labdarúgás	1956 (1)	1	szovjet	x	—	—
Balázs Jolán	1936–2016	magasugrás	1960 (1), 1964 (1)	2	román	x	—	—
Zimonyi Róbert	1918–2004	evezés	1964 (1)	1	USA	x	x	—
Szabó Katalin	1968–	torna	1984 (4)	4	román	x	—	—
Veresné Józsa Ibolya (Józsa Ibolya)	1962–	evezés	1984 (1)	1	román	x	—	—
Horváth Ilona	1958–	evezés	1984 (1)	1	román	x	—	—
Charles Frederick Kiraly (Karch Kiraly)	1960–	röplabda	1984 (1), 1988 (1), 1996 (1)	3	USA	—	—	x
Funkenhauser Zita	1966–	vívás	1984 (1), 1988 (1)	2	német	x	—	—
Charles Harrison Nagy	1967–	baseball	1988 (1)	1	USA	—	—	x
Michael Jakosits	1970–	futócéllövés	1992 (1)	1	német	—	—	x
Hunyady Emese	1966–	korcsolya	1994 (1)	1	osztrák	x	x	—
Szabó Gabriella	1975–	atlétika	2000 (1)	1	román	x	—	—
Mester Gyula	1972–	röplabda	2000 (1)	1	szerb	x	—	—
Suzanne Elspeth Balogh	1973–	lövészet	2004 (1)	1	ausztrál	—	—	x
Adam Joseph van Koeverden	1982–	kajak	2004 (1)	1	kanadai	—	—	x
Tóth Noémi	1976–	vízilabda	2004 (1)	1	olasz	x	x	—
Ted Ligety	1984–	sí	2006 (1), 2014 (1)	2	USA	—	—	x
Rebecca Soni (Sóni Rebeka)	1987–	úszás	2008 (1), 2012 (2)	3	USA	x	—	x
Francia Zsuzsa	1982–	evezés	2008 (1), 2012 (1)	2	USA	x	x	—
Shannon Szabados	1986–	jégkorong	2010 (1), 2014 (1)	2	kanadai	—	—	x
Marozsán Dzsenerifer	1992–	labdarúgás	2016 (1)	1	német	x	x	—

Bay Béla (vívás), Kemény Dénes (vívás), Kiss László és Széchy Tamás (úszás), Fábiánné Rozsnyói Katalin (kajak), Polgár László (sakk) és Sebes Gusztáv (labdarúgás) nevét. Az utóbbi két edző kivételével mindannyian számos sportolót segítettek olimpiai aranyérmekhez.

Művészek
A tehetségek vizsgálatánál az egyik legfőbb problémát az objektív értékmérő megtalálása jelenti, vagyis az, hogy milyen mutatók alapján lehet valakit tehetségesebné tekinteni. A művészeknél a tehetség, a minőség meg-

13 Ferenczy Károly festő, a nagybányai művésztelep egyik alapítója

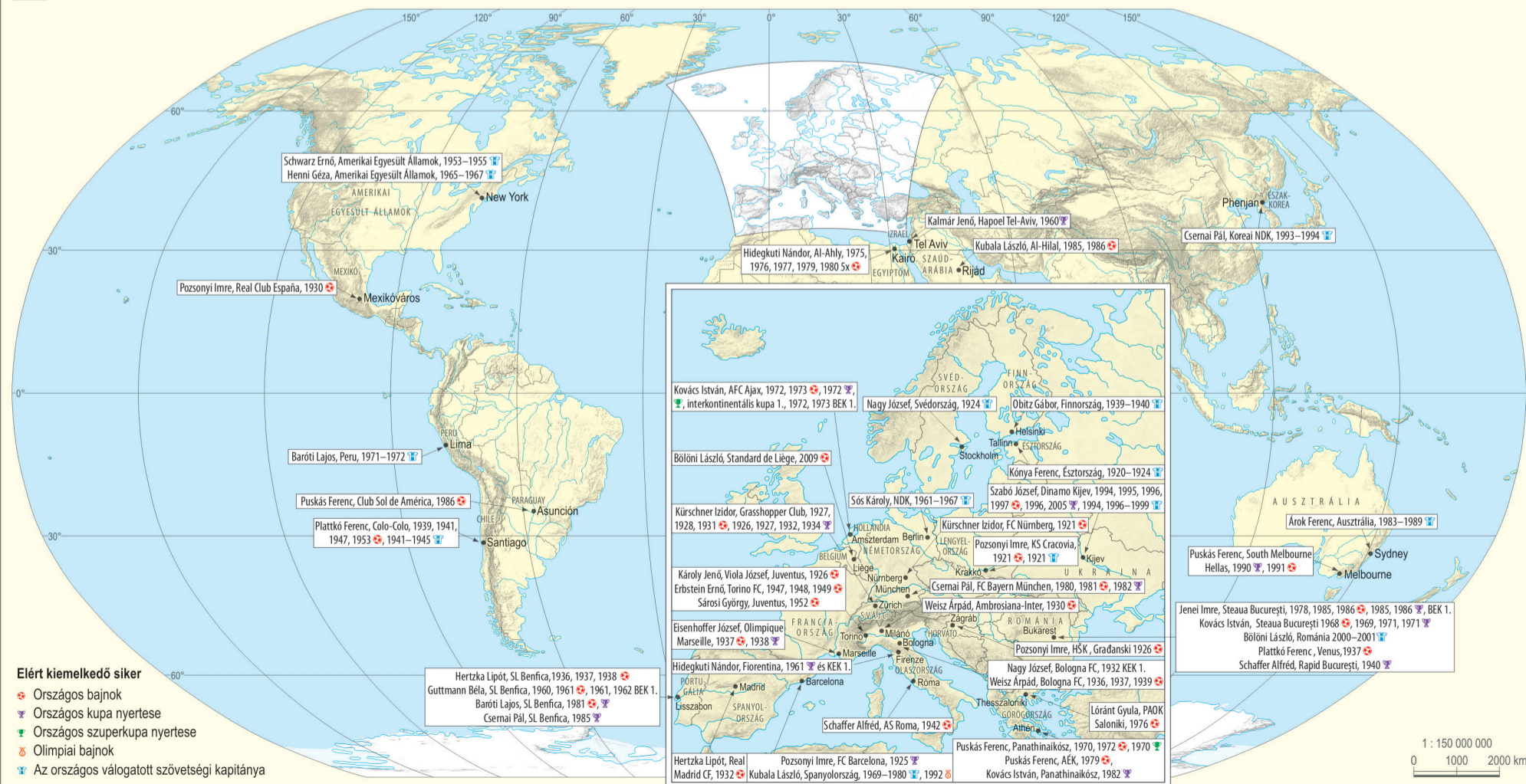

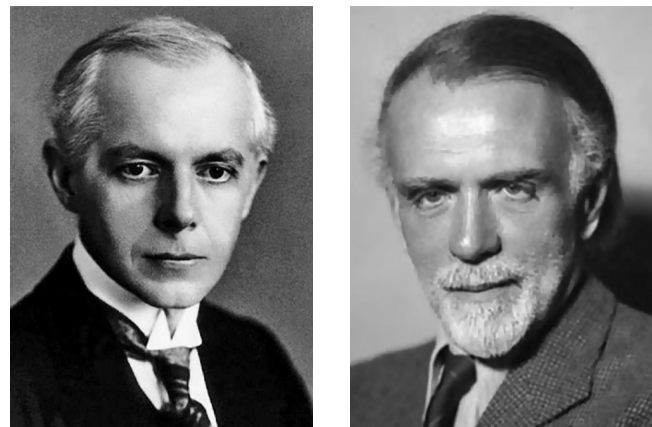
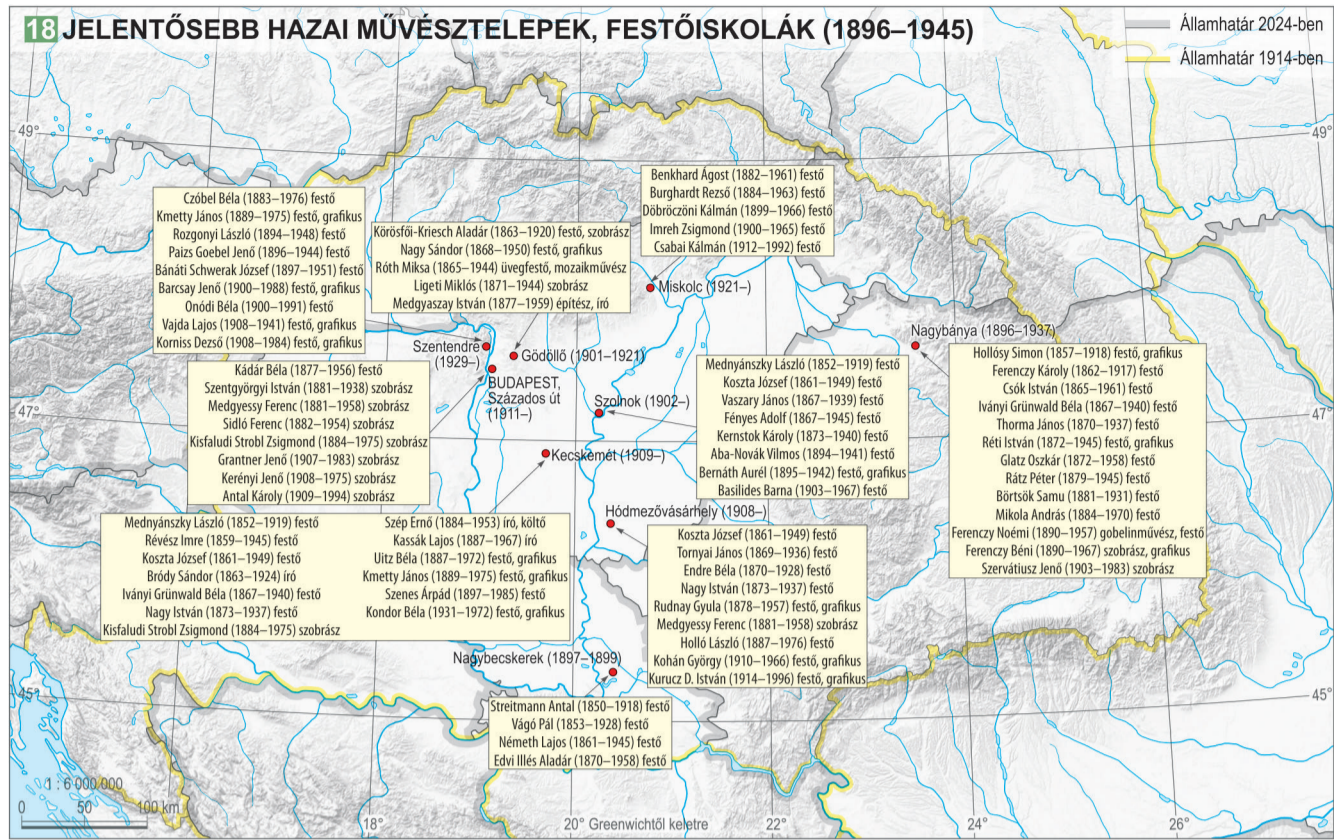
14 Weöres Sándor, irodalmi Nobel-díjra jelölt író, költő és műfordító

határozása ugyanis rendkívül kényes kérdés, és számtalan tényezőtől függ (pl. az utókor értéktétele, saját korának támogatói, fennmaradó műveinek száma).

A hazai művészet rohamos mértékű fejlődésének és kiteljesedésének is a kiegyezést követő gazdasági fejlődés és a polgárosodás megindulása volt a legfőbb mozgatórugója. A fővárosban sorra nyíltak meg azok az intézmények, amelyek a hazai művészek képzésére voltak hivatottak (pl. Színház- és Operaház: 1865, Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképző: 1871, Zeneakadémia: 1875). Az új intézmények szinte kizárólag a fővárosban kaptak helyet, így *Budapest tehetséggyógyító hatása* még erősebb lett, a művészeti élet központjává pedig megkérdőjelezhetetlenül a főváros vált. Ennek a hatása napjainkban is erősen érződik. Nincs olyan művészeti ág, ahol az életpályaszakaszok aránya ne érné el a 75%-ot, vagyis a művészek legalább háromnegyede huzamosabb időn keresztül él(t) a fővárosban. A művészet terén nem beszélhetünk a vidéki városainkról mint ellenpólusról, inkább alközpontokról, ahol a művészek életük egy szakaszát töltötték el. A vidéki települések magasabb aránya leginkább a *festészet* területén mutatkozik meg (25%). *Művésztelepek* alakultak számos helyen az országban, melyek nagy számban, olykor évtizedeken keresztül vonzották a festőket (pl. Nagybánya, Szolnok, Kecskemét) ¹⁸. ¹³ Az előadó-művészet és a szépirodalom szintén azon területekhez sorolható, ahol egyes vidéki városok is érezhető süllylly vannak jelen. ¹⁴ A vidéki színházaknak köszönhetően az előadó-művészetben viszonylag ma-

17 SIKERES MAGYAR LABDARÚGÓEDZŐK A VILÁGBAN

15 Bartók Béla és Kodály Zoltán a 20. század legjelentősebb magyar zeneszerzői

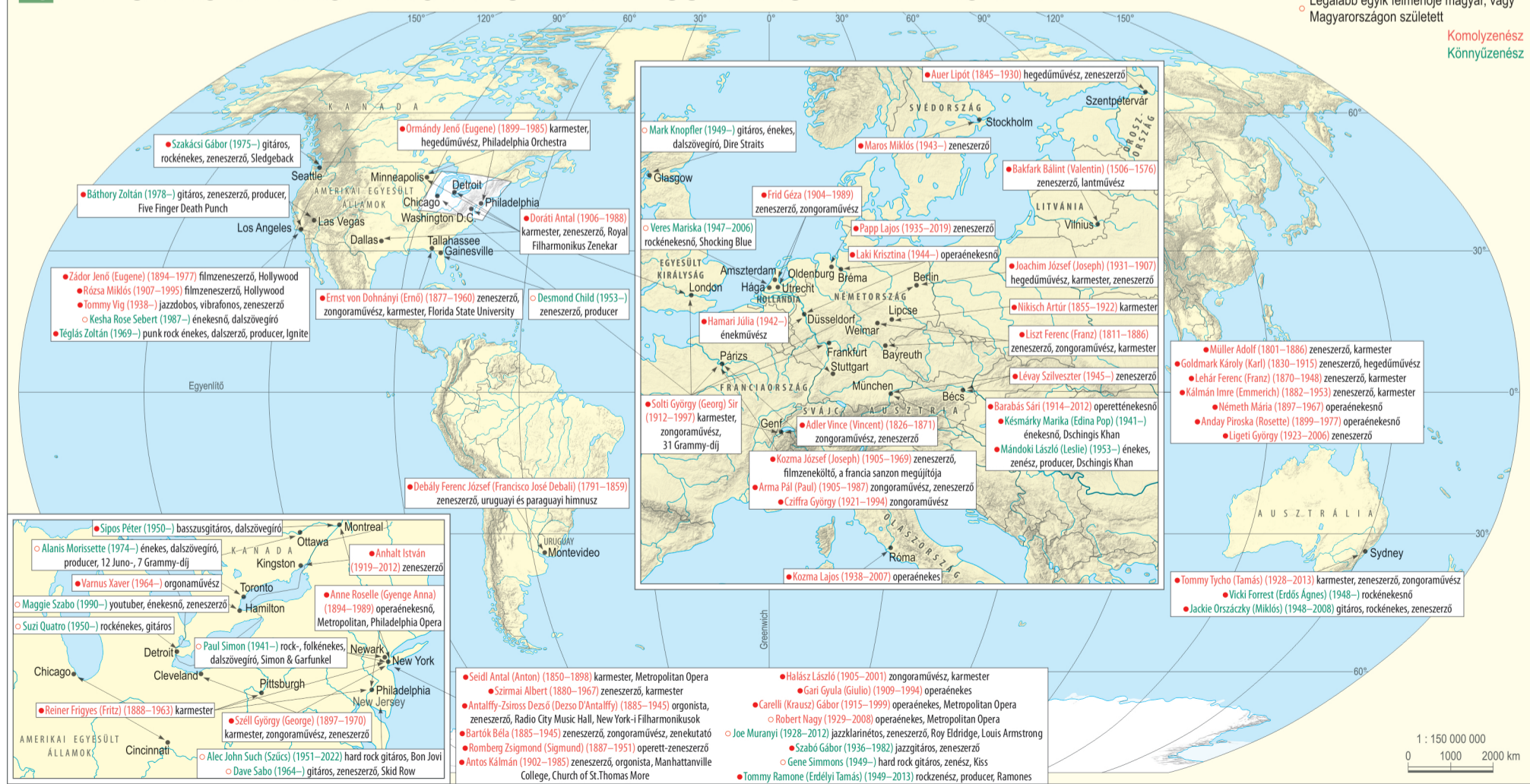
gas a részeseése több településnek is (Miskolc, Debrecen, Kecskemét, Kolozsvár). A szépirodalmi tevékenység nincs intézményesítve, ezért a fővároson kívül számos nagyváros ugyancsak számos tevékeny részeseivel rendelkezik (pl. Kolozsvár, Debrecen, Szeged, Nagyvárad). Kolozsvár hajdani kulturális súlyát és hajdani pezsgő szellemi életét jól mutatja, hogy a múlt nagy szépirodalmi köszönhetően még mindig a második legnagyobb szépirodalmi központ az életpályaszakaszok száma alapján. Az életpályaszakaszok vizsgálata alapján a **fővároscentrikusság** a **komolyzene** (89%) 15 és a **könynyzene** esetében a legmagasabb (91%), a rendszerváltozás időszakáig gyakorlatilag elvélte lehetett csak országosan sikeres vidéki könnyűzenei zenekarral találkozni.

a szerényebb hazai megélhetési lehetőségek jelentették. Ez elsősorban Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba vitte a magyar művészeket (pl. komolyzenések, képzőművészek) 19. A tasztói tényezőkhöz közé sorolhatók a művészeket ért sérelmek és atrocitások is, amelyek hatására több száz neves művész hagyta el Magyarországot. Ez azzal is magyarázható, hogy többen igen aktív részesei voltak a hétköznapoknak, sőt egyesek politikai szerepet is vállaltak.

Főként a **képzőművészek** esetében figyelhető meg, hogy a művészet egyes területein kezdetben a képzés feltételei nem voltak minden tekintetben kielégítőek, ezért sokan külföldön szereztek meg a szükséges ismereteket vagy ott egészítették ki az itthon megszerzett tudást (Bécs, Párizs, München). Ezért a művészek egy része tartósan vagy véglegesen elhagyta Magyarországot. A másik tasztói tényezőt a művészet számos ágában

Magyar művészek más területekhez képest is nagy számban éltek/élnek a Kárpát-medencén kívül is, ami főként a 20. századi művészemigráció következménye 20. A kivándorlásuk több hullámban történt, s többnyire politikai és gazdasági indítással volt. Az I. világháború végéig terjedő időszakban főként gazdasági okai voltak a kivándorlásnak, de a jobb szakmai érvényesülés ugyancsak szerepet játszott az ország elhagyásában. Bár jelentős volt a magyar emigráció, ekkor még viszonylag alacsony volt az országot véglegesen elhagyó művészek száma, illetve azoké, akik a későbbiekben váltak elismertté (gyakran Oscar-díjassá, pl. Sándorházi Vilmos Béla/William S. Darling, Zukor Adolf) 21.

19 HÍRES MAGYAR VAGY MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ ZENÉSZEK A VILÁGBAN

21 MAGYAR ÉS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ OSCAR-DÍJAS MŰVÉSZEK

Név	A születés és halál éve	Foglalkozás	A díjazott mű (díjazás éve)	Állampolg. a díj idején	Magyar. született	Magyar felmenő*
William S. Darling (Sándorházi V. B.)	1882–1963	látványtervező	Kavalkád (1933), Bernadette dala (1943), Anna és a számi király (1946)	USA	x	x
Herczeg Géza	1888–1954	forgatókönyvíró	Zola élete (1937)	magyar–USA	x	x
Vincenc Korda (Vince)	1897–1979	díszlettervező	A bagdadi tolvaj (1940)	brit	x	x
John S. Toldy (Székely János)	1901–1958	forgatókönyvíró	Arise, szerelmem (1940)	magyar–USA	x	x
Paul Groesse	1906–1987	művészeti igazgató	Büszkeség és ballé (1941), Az ózgida (1947), Kisasszonyok (1950)	USA	x	x
Michael Curtiz (Kertész Mihály)	1886–1962	rendező	Casablanca (1943)	USA	x	x
Paul Lukas (Lukács Pál)	1894–1971	színész	Órség a Rajánán (1943)	magyar–USA	x	x
Emeric Pressburger (Imre)	1902–1988	forgatókönyvíró	A 49-es szélességi fok (1943)	brit	x	x
George Pal (Pál György)	1908–1980	rendező	Tiszteletbeli Oscar (1944)	USA	x	x
Rózsa Miklós	1907–1995	zeneszerző	Büvölet (1945), Kettős élet (1947), Ben Hur (1959)	USA	x	x
Adolph Zukor (Adolf)	1873–1976	rendező	Életműdíj (1949)	USA	x	x
Robert Pirosh	1910–1989	forgatókönyvíró	Csatatér (1949)	USA	—	x
Marcel Vértés (Marcell)	1895–1961	rendező	Moulin Rouge (1952) 2 Oscar-díj	francia	x	x
Alexandre Trauner (Sándor)	1906–1993	díszlettervező	Legénylakás (1960)	francia	x	x
George Cukor	1899–1983	rendező	My Fair Lady (1964)	USA	—	x
Ernest László (Ernö)	1898–1984	operatőr	A bolondok hajója (1965)	USA	x	x
Joseph Kish	1899–1969	látványtervező	A bolondok hajója (1965)	USA	x	x
Ján Kadár (Kádár János)	1918–1979	rendező	Üzlet a korzón (1965)	csehszlovák	x	x
Paul Newman	1925–2008	színész	A pénz színe (1986), Életműdíj (1993)	USA	—	x
Goldie Hawn	1945–	színésznő	A kaktusz virága (1969)	USA	—	x
Zsigmond Vilmos	1930–2016	operatőr	Harmadik típusú találkozások (1977)	magyar–USA	x	x
Rófusz Ferenc	1946–	filmrendező	A légy (1980)	magyar	x	x
Szabó István	1938–	rendező	Mephisto (1981)	magyar	x	x
Elek Zoltán	1941–	sminkes	Maszk (1985)	magyar–USA	x	x
Böszörményi Zsuzsa	1961–2021	rendező	Egyszer volt, hol nem volt (1992) (Diák Oscar)	magyar	x	x
Szalay Attila	1961–	filmtechnika	Spacecam kifejlesztése (1995) (filmtechnikai Oscar)	USA	x	x
Adrien Brody	1973–	színész	A zongorista (2002)	USA	—	x
Rachel Weisz	1970–	színész	Az elszánt diplomata (2005)	brit	—	x
Jászberényi Márk, Perlaki Tamás, Priskin Gyula	1973–, 1973–, 1973–	filmtechnika	a Lustre rendszer kifejlesztéséért (2010) (filmtechnikai Oscar)	magyar	x	x
Magyar (Madjar) Tibor, Kóhégyi Csaba és Major Imre	1966–, 1974–, 1975–	szoftverfejlesztő	technikai Oscar (2013)	magyar	x	x
Nemes János László	1977–	rendező	Saul fia (2016)	magyar	x	x
Udvardy Anna	1949–2019	producer	Mindenki (2017)	magyar	x	x
Deák Kristóf	1982–	rendező	Mindenki (2017)	magyar	x	x
Elizabeth Chai Vasarhelyi	1977–	dokumentumfilm	Mászkötél nélkül (2019)	USA	—	x
Sipos Zsuzsanna	1985–	díszlettervező	Dűne (2022)	magyar	x	x
Jamie Lee Curtis	1958–	színész	Minden, mindenhol, mindenkor (2023)	USA	—	x
Mihalek Zsuzsa	1966–	díszlettervező	Szegény párok (2024)	magyar	x	x

*Legalább egyik felmenője magyar vagy Magyarországon született.

Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)

www.nemzetiatlasz.hu

<i>Szerkesztőbizottság</i>
Kocsis Károly (elnök)
Klinghammer István (tiszteletbeli elnök), Nemerkenyi Zsombor (titkár),
Gercsák Gábor, Kincses Áron, Kovács Zoltán, Zentai László

<i>Kartográfiai Tanácsadó Bizottság</i>
Zentai László (elnök)
Bartos-Elekes Zsombor, Bottlik Zsolt, Buga László,
Gede Máttyás, Gercsák Gábor, Györffy János, Márton Máttyás,
Orosz László, Török Zsolt Győző, Ungvári Zsuzsanna

MNA Állam és nemzet kötet

<i>Kötetszerkesztők</i>
Kocsis Károly (főszerkesztő), Kovács Zoltán, Nemerkenyi Zsombor, Gercsák Gábor, Kincses Áron

<i>Fejezetszerkesztők</i>
Bába Iván, Borsos Balázs, Buga László, Győri Ferenc, Hajdú Zoltán, Halmai Péter, Hevesi Attila, Juhász Dezső, Kocsis Károly, Kovács Zoltán, Kulcsár Gabriella, Máttyás Szabolcs, Pál Viktor, Török Zsolt Győző, Várkonyi László

<i>Képszerkesztő</i>
Magyar Árpád

<i>Szakmai lektor</i>
Probáld Ferenc, Gercsák Gábor, Bereznay András (V. fejezet térképei)

<i>Nyelvi lektor</i>
Kálóczy Katalin, Gercsák Gábor

<i>Borítóterv</i>
Mezei Gáspár – HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet, Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Arculatterv, tipográfia</i>
Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Sokszorosítás</i>
Keskeny és Társai 2001 Kft. keskeny nyomda.hu

<i>A kiadvány megjelenéséhez támogatást nyújtott:</i>
Magyarország Kormánya
HUN-REN, Magyar Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia

<i>A kötet szerkesztésének lezárása:</i> 2024. július 1.
--

<i>ISBN 978-963-9545-55-7</i> ö
<i>ISBN 978-963-9545-69-4</i>

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA

ÁLLAM ÉS NEMZET

<i>Szerzők</i>
BÁBA IVÁN
BÁRTH M. JÁNOS
BARTOS-ELEKES ZSOMBOR
BENEDEK JÓZSEF
BICZÓ KRISZTINA
BOLLÓK ÁDÁM
BOROS LAJOS
BORSOS BALÁZS
BUGA LÁSZLÓ
CSÜLLÖG GÁBOR
FINTA ISTVÁN
FRISNYÁK SÁNDOR
GYŐRI FERENC
HAJDÚ ZOLTÁN
HALMAI PÉTER
HARDI TAMÁS
HEGEDŰS ÁBEL
HEVESI ATTILA
HONVÁRI JÁNOS
HORVÁTH FRIDERIKA
HUBAI LÁSZLÓ
JANKÓ ANNAMÁRIA
JUHÁSZ DEZSÓ
KITANICS MÁTÉ
KOVALCSIK TAMÁS
KRISKA OLIVÉR
KULCSÁR GABRIELLA
KVECK PÉTER
MARTON TIBOR
MASEK ZSÓFIA
MÁTYÁS SZABOLCS
MORVAI TÜNDE
NAGY MIKLÓS MIHÁLY
NEMERKÉNYI ZSOMBOR
OLÁH KRISZTINA
PÁL VIKTOR
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
PAP JÓZSEF
PAP NORBERT
REMÉNYI PÉTER
SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY KLÁRA
SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT
TÖRÖK ZSOLT GYŐZŐ
TRINGLI ISTVÁN
UJVÁRY GÁBOR
VADÁL ILDIKÓ
VÁRKONYI LÁSZLÓ
ZAGYI NÁNDOR
ZENTAI LÁSZLÓ

<i>Térkép- és ábraserzők</i>
†BARABÁS JENŐ
BÁRTH M. JÁNOS
BENEDEK JÓZSEF
BERTUS ZOLTÁN
BICZÓ KRISZTINA
BOLLÓK ÁDÁM
BOROS LAJOS
BORSOS BALÁZS
BUGA LÁSZLÓ
B. TÓTH ÁGNES
CSÜLLÖG GÁBOR
DEMETER GÁBOR
†DOMANOVSZKY GYÖRGY
†ENGEL PÁL
FINTA ISTVÁN
†GLASER LAJOS
GÓRA ZOLTÁN
GYŐRI FERENC
HAJDÚ ZOLTÁN
HALMAI PÉTER
HARDI TAMÁS
†HARKAI IMRE
H. KÉRDŐ KATALIN
HONVÁRI JÁNOS
HORVÁTH FRIDERIKA
HUBAI LÁSZLÓ
JANKÓ ANNAMÁRIA
JUHÁSZ DEZSÓ
KITANICS MÁTÉ
†KNEZSA ISTVÁN
KOCSIS KÁROLY
KÓKAI SÁNDOR
KOMORÓCZY BALÁZS
KÓSA LÁSZLÓ
KOVÁCS ZOLTÁN
KOVALCSIK TAMÁS
†KRESZ MÁRIA
KRISKA OLIVÉR
KULCSÁR GABRIELLA
KVECK PÉTER
†MARTIN GYÖRGY
MARTON TIBOR
MASEK ZSÓFIA
MÁTYÁS SZABOLCS
MORVAI TÜNDE
†NAGY IVÁN
ÖRDÖG ISTVÁN
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
PÁL VIKTOR
PAP JÓZSEF
PAP NORBERT
REMÉNYI PÉTER
SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT
SOÓS ESZTER
SZABÓ TAMÁS
SZÓKE BÉLA MIKLÓS
TÁTRAI PATRIK
TEKNŐS LÁSZLÓ
TINER TIBOR
TÖRÖK ZSOLT GYŐZŐ
UJVÁRY GÁBOR
VADÁL ILDIKÓ
VÁNDOR ANDRÁSNÉ
VÁRKONYI LÁSZLÓ
ZAGYI NÁNDOR

<i>Térképészek</i>
KOCZÓ FANNI
KOVÁCS ANIKÓ
MEZEI GÁSPÁR
NEMERKÉNYI ZSOMBOR

<i>Technikai munkatársak</i>
LACZKÓ MARGIT
MAGYAR ÁRPÁD